

อนุสรณ์

ในงานพระราชทานเพลิงศพ

พระยานิติศาสตรไพศาลย์ ป.ช., ป.ม.

(วัน จามรมาน)

ณ

เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์

วัดเทพศิรินทราวาส

วันที่ ๑๕ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๕๑๐

อนุสรณ์
ในงานพระราชทานเพลิงศพ

พระยานิติศาสตร์ไพศาลย์ ป.ช., ป.ม.
(วัน จามรมาน)

ณ

เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์
วัดเทพศิรินทราวาส
วันที่ ๑๕ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๕๑๐

1101

พระมหากรุณาธิคุณ

พระยานิติศาสตรไพศาลย์ (วัน จามรมาน) ป่วยและถึงแก่อนิจกรรม เมื่อวันที่ ๓๑ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๑๐ ณ บ้านเลขที่ ๔๐ ซอยรามบุตรี พระนคร ได้รับพระมหากรุณาธิคุณโดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานน้ำอาบศพและปี่กลองชนะเวลารับพระราชทานน้ำอาบศพ พระราชทานโกศแปดเหลี่ยมพร้อมด้วยฉัตรเบญจาตั้งประกอบเกียรติยศ และพระราชทานพระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรม ๓ คืน เมื่อถึงกำหนดรับพระราชทานเพลิงในวันที่ ๑๕ พฤษภาคม ๒๕๑๐ ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ประกอบการรับพระราชทานเพลิงที่เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส

ทั้งนี้ บุตร ธิดาและภรรยา มีความปีติ ปลาบปลื้ม และสำนึก ในพระมหากรุณาธิคุณเป็นล้นเกล้าล้นกระหม่อมหาที่สุดมิได้ และขอน้อมเกล้าถวายพระพร ให้องค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระบรมราชินีนาถ พระเจ้าลูกยาเธอ และพระเจ้าลูกเธอทั้งสี่พระองค์ จงทรงพระเจริญ ยั่งยืน นาน

พระยานิติศาสตรไพศาลย์

(วัน จามรมาน)

ชาตะ ๒๔๓๑

มตะ ๒๕๑๐

ประวัติ

พระยานิติศาสตรไพศาลย์

พระยานิติศาสตรไพศาลย์ (วัน จามรมาน) เกิดเมื่อวันที่ ๑๕ กันยายน พ.ศ. ๒๔๓๑ ตรงกับวันเสาร์ ขึ้น ๑๐ ค่ำ เดือน ๑๐ ปีชวด จุลศักราช ๑๒๕๐ ที่ตำบลปทุมวัน อำเภอปทุมวัน จังหวัดพระนคร เป็นบุตรขุนเสนาสงคราม (ช้าง จามรมาน) กับนางพลอย จามรมาน มีพี่น้องรวม ๖ คนด้วยกัน คือ

พระไชยศาสตรราชสภาบดี (เชื้อ จามรมาน) (ถึงแก่กรรม)
คุณหญิงเวียงในนฤบาล (เลื่อน เกตุทัต)
คุณหญิงอภัยรณฤทธิ์ (ชุบ อมาตยกุล)
พระยานิติศาสตรไพศาลย์ (วัน จามรมาน) (ถึงแก่อนิจกรรม)
นางสาวหวาน จามรมาน (ถึงแก่กรรม)
หลวงดุลยการณ์โกวิท (รัตน์ จามรมาน) (ถึงแก่กรรม)

เริ่มการศึกษาเบื้องต้นที่โรงเรียนวัดเทพธิดาราม สำเร็จชั้นมัธยมจากโรงเรียนวัดราชบูรณะ และสอบไล่ได้ชั้นมัธยมพิเศษจากโรงเรียนสวนกุหลาบอังกฤษ หลังจากทำการอุปสมบทที่วัดชนะสงครามในปี พ.ศ. ๒๔๕๑ แล้วได้เข้าเป็นนักเรียนล่ามประจำศาลฎีกา ศาลแพ่ง ศาลอุทธรณ์ และศาลคดีต่างประเทศตามลำดับ ในขณะเดียวกันนั้นก็ได้ศึกษากฎหมายยังโรงเรียนกฎหมายด้วย สำเร็จเป็นเนติบัณฑิตไทยเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๓ และได้รับราชการเป็นผู้พิพากษาศาลคดีต่างประเทศ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔ ในปี

นั้นเองกระทรวงยุติธรรมได้ส่งไปศึกษาวิชากฎหมาย ณ ประเทศอังกฤษ ได้เข้าศึกษายังสำนักเกรย์สอินน์ สำเร็จเป็นเนติบัณฑิตอังกฤษเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๙ หลังจากนั้นได้เข้าฟังการบรรยายพิเศษที่อินน์สอ๊อฟคอร์ตต่ออีก แล้วจึงเดินทางกลับประเทศไทย และเข้ารับราชการเป็นผู้พิพากษาศาลอาญาในปี พ.ศ. ๒๔๖๐ ตำแหน่งราชการนับแต่นั้นมา คือ

พ.ศ.	๒๔๖๒	ผู้ช่วยกรรมการศาลฎีกา
พ.ศ.	๒๔๖๓	เจ้ากรมกองการต่างประเทศ กรมราชเลขาธิการ
พ.ศ.	๒๔๖๕	ผู้ช่วยสมุหพระนิติศาสตร์
พ.ศ.	๒๔๖๙	ผู้ช่วยราชเลขาธิการฝ่ายต่างประเทศ
		ว่าที่อธิบดีกรมพระอาลักษณ์
พ.ศ.	๒๔๗๐	อธิบดีกรมพระอาลักษณ์
พ.ศ.	๒๔๗๓	ผู้พิพากษาศาลอุทธรณ์
พ.ศ.	๒๔๗๔	รั้งตำแหน่งอธิบดีผู้พิพากษาศาลอาญา
		อธิบดีผู้พิพากษาศาลอาญา
พ.ศ.	๒๔๗๕	อธิบดีผู้พิพากษาศาลคดีต่างประเทศ (อีกตำแหน่งหนึ่ง)
พ.ศ.	๒๔๗๖	ผู้พิพากษาศาลอุทธรณ์
		รัฐมนตรีทำการแทนรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม
		รัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม
พ.ศ.	๒๔๗๙	กรรมการศาลฎีกา
พ.ศ.	๒๔๘๐	ข้าราชการตุลาการสามัญชั้นพิเศษ
พ.ศ.	๒๔๘๖	ออกจากราชการเพราะครบเกษียณอายุ

ราชการพิเศษ

พ.ศ. ๒๔๖๑ เป็นผู้ชำระบัญชีชนชาติสัตรู

พ.ศ. ๒๔๖๒ ช่วยราชการศาลฎีกา

กรรมการสอบไล่กฎหมาย ณ สนามสถิตยุติธรรมตลอดมา

อาจารย์สอนกฎหมายโรงเรียนกฎหมาย

กรรมการเนติบัณฑิตยสภาตลอดมา

อาจารย์สอนกฎหมายแผนกรัฐประศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

กรรมการศาลรับสั่งพิเศษคดีที่ดินวัดศรีสุริยวงศ์

กรรมการร่างพระราชบัญญัติสมุดเอกสารและหนังสือพิมพ์

ประธานกรรมการร่างกฎหมายคุ้มครองวรรณกรรมและศิลปกรรม

ผู้ช่วยกรรมการสภาการคลัง

อนุกรรมการสภาการคลังตรวจงบประมาณกระทรวงพาณิชย์และคมนาคมกับตรวจงบประมาณกรมตรวจคนเข้าเมือง

ผู้ช่วยเลขาธิการกรรมการสร้างสะพานปฐมบรมราชานุสรณ์

ทำการในหน้าที่เลขาธิการกรรมการองคมนตรี

ทำการในหน้าที่เลขานุการเสนาบดีสภา

พ.ศ. ๒๔๖๗	นายเรือตรี ปลัดกรมพระธรรมนูญเสือป่า รักษาราชการแทนราชเลขาธิการ
พ.ศ. ๒๔๗๓	กรรมการร่างกฎหมาย
พ.ศ. ๒๔๗๔	ผู้แทนกระทรวงยุติธรรมในคณะกรรมการสำรวจวิธีการภาษีอากร
พ.ศ. ๒๔๗๕	สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร
พ.ศ. ๒๔๗๖	กรรมาธิการพิจารณาเรื่องบำนาญ
	ประธานกรรมาธิการพิจารณาเรื่องการปรับอัตราเงินเดือนข้าราชการและเป็นกรรมาธิการพิจารณางานและการบรรจุข้าราชการพลเรือน
พ.ศ. ๒๔๗๗	ศาสตราจารย์วิสามัญมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
	กรรมการโดยคุณวุฒิมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
	อนุกรรมการพิจารณาร่างพระราชบัญญัติการจับจองที่ดิน
	กรรมการบำเหน็จบำนาญ
	กรรมาธิการสามัญพิจารณาการเปิดเผยรายงานการประชุมลับ
	กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่าง พ.ร.บ. งบประมาณประจำปี พ.ศ. ๒๔๗๘
	กรรมาธิการสามัญพิจารณาร่าง พ.ร.บ. ข้าราชการพลเรือน พ.ศ. ๒๔๗๗

ประธานกรรมาธิการพิจารณาบำเหน็จความชอบในการปราบกบฏ

ประธาน อ.ก.พ. กระทรวงยุติธรรม

ประธานกรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างธรรมนูญศาลยุติธรรม

ประธานกรรมการตรวจร่างพระราชบัญญัติ

ประธานกรรมการสะสางบทกฎหมายเก่าที่ขัดกับระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตย

พ.ศ. ๒๔๗๘ รักษาการแทนหลวงประดิษฐ์มนูธรรมผู้ประศาสน์การมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในระหว่างไปราชการต่างประเทศ

รักษาการแทนพระยามานวราชเสวี รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังระหว่างลาป่วย

รักษาการแทนพระยาพหลพลพยุหเสนา นายกรัฐมนตรีกับตำแหน่งที่นายกรัฐมนตรีดำรงอยู่ในฐานที่เป็นนายกรัฐมนตรีระหว่างลาป่วยตั้งแต่ ๑๘ มิถุนายน — ๔ พฤศจิกายน ๒๔๗๘

กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมกฎหมายลักษณะอาญาพุทธศักราช ๒๔๗๘

พ.ศ. ๒๔๗๙ ประธานกรรมการตรวจพิจารณาข้อสังเกตของนานาประเทศเกี่ยวกับกฎหมายไทย

พ.ศ. ๒๔๘๐ ประธานกรรมการตามพระราชบัญญัติจัดการป้องกันรัฐธรรมนูญ

พ.ศ. ๒๔๘๔ ทำการแทนประธานศาลฎีการะหว่างพระยาลัดพลีธรรมประคัลภ์ลาป่วย

พ.ศ. ๒๔๙๐—๒๔๙๒ ประธานกรรมการ ธนาคารออมสิน

พ.ศ. ๒๔๙๒ คณบดีคณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

พ.ศ. ๒๕๐๐ ได้รับปริญญานิติศาสตร์ดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์

ยศและบรรดาศักดิ์

พ.ศ. ๒๔๖๑ อำมาตย์ตรีหลวงอรรถกัลยาณวากย์

พ.ศ. ๒๔๖๒ อำมาตย์โท พระนิติศาสตรไพศาลย์

พ.ศ. ๒๔๖๓ เสวกโท พระนิติศาสตรไพศาลย์

พ.ศ. ๒๔๖๔ เสวกเอก พระนิติศาสตรไพศาลย์

พ.ศ. ๒๔๖๖ เสวกเอก พระยานิติศาสตรไพศาลย์

พ.ศ. ๒๔๗๐ มหาเสวกตรี พระยานิติศาสตรไพศาลย์

พ.ศ. ๒๔๗๓ มหาอำมาตย์ตรี พระยานิติศาสตร-ไพศาลย์

เครื่องราชอิสริยาภรณ์

พ.ศ. ๒๔๖๑ เหรียญดุษฎีมาลาเข็มศิลปวิทยา

พ.ศ. ๒๔๖๓ จตุรถาภรณ์ช้างเผือก

พ.ศ. ๒๔๖๕ ตริตาภรณ์มงกุฎไทย

พ.ศ. ๒๔๖๖ ตริตาภรณ์ช้างเผือก

พ.ศ. ๒๔๖๗ เหรียญรัตนาภรณ์ชั้น ๓

พ.ศ. ๒๔๖๘ ตติยจุลจอมเกล้าวิเศษ

พ.ศ. ๒๔๖๘ เหรียญบรมราชาภิเศก

พ.ศ. ๒๔๗๐ เหรียญรัตนาภรณ์ชั้น ๔

พ.ศ. ๒๔๗๑ ทวีติยาภรณ์มงกุฎไทย

พ.ศ. ๒๔๗๒ ทุติยจุลจอมเกล้า

พ.ศ. ๒๔๗๕ เหรียญฉลองพระมหานคร

พ.ศ. ๒๔๗๗ เหรียญจักรพรรดิมาลา

พ.ศ. ๒๔๗๘ เหรียญพิทักษ์รัฐธรรมนูญ

พ.ศ. ๒๔๘๒ ทวีติยาภรณ์ช้างเผือก

พ.ศ. ๒๔๙๔ ปฐมาภรณ์มงกุฎไทย

พ.ศ. ๒๔๙๘ ปฐมาภรณ์ช้างเผือก

เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๕๒ ได้ทำการสมรสกับคุณหญิงนิติศาสตรไพศาลย์ (พื้น รัตนสาขา) มีบุตรธิดารวมกัน ๘ คน คือ

นายวงศ์ จามรมาน

นางมลิวรรณ จามรมาน

ด.ญ. กาญจนา จามรมาน (ถึงแก่กรรม)

นางสุวรรณา จิตรกร

นางยอดสวาท จามรมาน

นายเชิดกุล จามรมาน

นางจงกลณี สุวรรณศร

ด.ช. แดง จามรมาน (ถึงแก่กรรม)

นอกจากนี้ยังมีบุตรธิดากับภรรยาอื่น ๆ อีก คือ

นางฉวีวรรณ หลีละเมียร

นายถิรพล จามรมาน

น.ส. นิตยา จามรมาน

นางศาสตร์ ปิยะกาญจน์

ดร. ไพศาลย์ จามรมาน

นายทวี จามรมาน

นายการุญ จามรมาน (ถึงแก่กรรม)

ด.ญ. รจนา จามรมาน (ถึงแก่กรรม)

นางนารี ศรีประทัย

นางเจียรจิตต์ คชานนท์

นางมณฑา การะโชติ

นายศักดิ์สม จามรมาน

น.ส. นงลักษณ์ จามรมาน

นายศิริ จามรมาน

น.ส. แน่งน้อย จามรมาน

ด.ญ. เดือนใจ จามรมาน (ถึงแก่กรรม)

ดร. ศรีศักดิ์ จามรมาน

นายขวัญชัย จามรมาน

น.ส. นวลละออง จามรมาน

น.ส. ผจงจิตร์ จามรมาน

นายชูศักดิ์ จามรมาน

น.ส. สุจิตรา จามรมาน

น.ส. อารียา จามรมาน

พระยานิติศาสตรไพศาลย์ ป่วยด้วยเส้นโลหิตฝอยในสมองแตกและเป็นอัมพาต มาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๓ ต่อมาเมื่อปลายปี ๒๕๐๙ อาการของโรคอัมพาตได้ทวีขึ้นอีก และมีโรคอื่นเข้าแทรก รวมทั้งโรคปอดบวมด้วย จึงได้ถึงแก่อนิจกรรม เมื่อวันที่ ๑๑ มีนาคม ๒๕๑๐ รวมอายุได้ ๗๙ ปี ๖ เดือน

คำไว้อาลัย

เมื่อก่อนพระยานิติศาสตรไพศาลย์ถึงแก่อนิจกรรมไม่กี่วัน ข้าพเจ้าได้ระลึกถึงท่านในฐานที่ได้ร่วมงานกับท่านเมื่อสามสิบปีกว่ามาแล้ว แต่ไม่มีโอกาสได้พบกันตั้งแต่นั้นมา ข้าพเจ้าจึงได้ถามข่าวคราวจากเจ้าคุณอรรถ-การีย์ ฯ โดยปรารภว่า เจ้าคุณนิติศาสตร ฯ เป็นนักกฎหมายที่มีหัวทางกฎ-หมายดีที่สุดคนหนึ่งที่ข้าพเจ้ารู้จัก

เจ้าคุณอรรถการีย์ฯ รับรองว่า เจ้าคุณนิติศาสตร์ ฯ มีความรู้ทางกฎหมายดีมาก และรักวิชากฎหมายมาก จึงได้สอนวิชากฎหมายในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในขั้นปริญญาตรีก่อน แล้วก็สอนและสอบในขั้นปริญญาโท และเมื่อมาสอนไม่ได้แล้ว ก็ยังช่วยทำการสอบในขั้นปริญญาโท น่าเสียใจมากที่ท่านป่วยต้องอยู่กับบ้าน

โอกาสที่ข้าพเจ้าได้ร่วมราชการกับเจ้าคุณนิติศาสตร ฯ คือ ในคณะรัฐบาลเจ้าคุณพหล ฯ ตั้งแต่วันที่ ๓๐ มิถุนายน ๒๔๗๖ เป็นเวลาสองปี ท่านเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม ข้าพเจ้าเป็นที่ปรึกษาสำนักนายกรัฐมนตรีและกระทรวงการต่างประเทศ เราต้องไปเฝ้าพระบาทสมเด็จพระปกเกล้า ฯ เจ้าอยู่หัวด้วยกัน ณ ต่างจังหวัด ไปกับเจ้าคุณพหลฯ บ้าง ไปโดยลำพังบ้าง ข้าพเจ้าจึงได้มีโอกาสสนทนากับท่านบ่อยครั้ง

การสนทนาได้เป็นไปในเรื่องกฎหมายบ้าง เรื่องการเมืองบ้าง เป็นธรรมดา

ในเรื่องกฎหมาย ข้าพเจ้าจำได้ว่า ท่านขอให้ข้าพเจ้าคิดศัพท์เป็นคำแปล motive และ incentive โดยอธิบายว่า ต้นเหตุที่กระตุ้นให้กระทำผิด

นั้นมาจากภายในก็ได้ เช่น ความหิวโหยอดอยาก หรือมาจากภายนอกก็ได้ เช่น เห็นขนมปังในร้านไม่มีคนเฝ้า ทั้งนี้ทำให้อยากขโมย เหตุภายในนั้น คือ motive เหตุภายนอกคือ incentive motive มีแปลกันแล้วว่า เหตุจูงใจ ซึ่งข้าพเจ้าก็เห็นว่าใช้ได้ และได้ใช้กันทั่วไปแล้ว ส่วน incentive นั้น ครั้นจะแปลว่าสิ่งชักจูง เลียนแบบคำฝรั่งเศส ว่า mobile เมื่อเทียบกับ motif ก็เกรงว่าจะไม่ชัด จึงได้เสนอว่าสิ่งล่อใจ ซึ่งท่านก็พอใจ

ในทางการเมือง ในขณะนั้นเพิ่งมีรัฐประหารครั้งที่ ๒ มีความจำเป็นที่จะพิทักษ์รักษาระบอบรัฐธรรมนูญจากผู้ก่อการไม่สงบ เจ้าคุณนิติศาสตรฯ กับข้าพเจ้าสนับสนุนเจ้าคุณพหลฯ อยู่ด้วยกันทั้งสองคน ข้าพเจ้าดำเนินการสายกลาง เจ้าคุณนิติศาสตร์กระเดียดซ้ายหน่อย เพราะใคร่ดำเนินการให้รวดเร็วสมปรารถนาของนักการเมืองหนุ่ม ๆ ในสมัยนั้น แต่ความคิดเห็นในหลักสำคัญ ๆ ก็สอดคล้องกัน และการร่วมมือกันก็ได้เป็นไปอย่างราบรื่นดี

ถึงอย่างไรก็ดี ในยามขับขัน ข้าพเจ้าได้เห็นกำลังใจเข้มแข็งของเจ้าคุณนิติศาสตร์ ฯ ประจักษ์ ดังความในพุทธภาษิต ว่า

อาปทาสุ ถาโม เวทิตพฺโพ
กำลังใจพึงรู้ได้ในอันตราย

ขอให้คุณงามความดีที่พระยานิติศาสตรไพศาลย์ได้บำเพ็ญไว้ในแผ่นดิน เป็นปัจจัยส่งเสริมให้ท่านไปสู่สุคติในสัมปรายภพ เทอญ

พลตรี พระองค์เจ้าวรรณไวทยากร (ลายมือชื่อ)

(กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์)

ถ่ายเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๙ ขณะสำเร็จเป็นเนติบัณฑิตอังกฤษ

คำไว้อาลัย

ข้าพเจ้าได้รู้จักกับท่านเจ้าคุณนิติศาสตรไพศาลย์มาตั้งแต่ท่านดำรงตำแหน่งผู้พิพากษาศาลคดีต่างประเทศ ขณะนั้นข้าพเจ้าเพิ่งย่างเข้ามาศึกษาวิชากฎหมาย การติดต่อกับท่านในบางครั้งบางคราวจึงเป็นเสมือนศิษย์กับอาจารย์ ข้าพเจ้ายังจำได้ว่าท่านได้เคยให้ความรู้แก่ข้าพเจ้าเป็นอย่างดีในวิชากฎหมายที่ข้าพเจ้าสงสัยและขอความรู้จากท่าน นับว่าท่านเป็นผู้หนึ่งที่มีพระคุณต่อข้าพเจ้า ซึ่งข้าพเจ้าได้ให้ความเคารพนับถือท่านตลอดมา

ท่านเจ้าคุณได้ทำคุณประโยชน์ไว้แก่ประเทศชาติเป็นอย่างมากโดยเฉพาะในด้านการศาลยุติธรรม ท่านได้ดำรงตำแหน่งเป็นผู้พิพากษาในศาลชั้นต้นตลอดถึงศาลอุทธรณ์และศาลฎีกาเป็นเวลาติดต่อกันหลายปี คือเป็นอธิบดีผู้พิพากษาศาลอาญา อธิบดีผู้พิพากษาศาลต่างประเทศ ผู้พิพากษาศาลอุทธรณ์ และผู้พิพากษาศาลฎีกา ในด้านทางการเมือง ท่านก็ได้เคยช่วยราชการไว้มาก และได้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรมรวมกันถึง ๒ ครั้ง

ในด้านวิชากฎหมาย ท่านก็ได้ทำคุณประโยชน์ไว้แก่ประเทศเป็นอย่างดีเช่นเดียวกัน คือนอกจากเป็นคณบดีคณะนิติศาสตร์แห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ซึ่งเป็นตำแหน่งผู้ควบคุมดูแลการศึกษาวิชากฎหมายแล้ว ยังได้ทำการค้นคว้าแต่งตำราและคำสอนกฎหมายขึ้นหลายเล่ม เช่น คำสอนประวัติศาสตร์กฎหมายไทยชั้นปริญญาตรีและปริญญาโท กฎหมายอาญาพิสดาร (คำสอนชั้นปริญญาโท) ตำนานกฎหมายว่าด้วยศาล กฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีบุคคล เป็นต้น

ท่านเจ้าคุณนิติศาสตรไพศาลย์ได้ทำคุณประโยชน์แก่บ้านเมืองไว้มาก ดังที่ได้กล่าวมา เป็นนักกฎหมายที่ดีเด่นของประเทศไทย มรณกรรมของท่านจึงยังความเศร้าและเสียดายแก่คนทั้งหลาย

ขอคุณความดีที่ท่านเจ้าคุณนิติศาสตรไพศาลย์ได้บำเพ็ญมา จงดลบันดาลให้ท่านเจ้าคุณประสบแต่ความเกษมสำราญตามควรแก่คติวิสัยในสัมปรายภพนั้นเทอญ.

(พระยาอรรถการีย์นิพนธ์)

๒๔ เมษายน ๒๕๑๐

ถ่ายในวันต้อนรับศาสตราจารย์วิสามัญ มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง
เมื่อวันที่ ๕ กรกฎาคม ๒๔๘๒

คำรำลึก

ท่านเจ้าคุณนิติศาสตรไพศาลย์ ท่านเป็นผู้ที่มีพระคุณต่อข้าราชการตุลาการส่วนมาก ท่านเป็นอาจารย์สอนวิชากฎหมายมาแต่ครั้งโรงเรียนกฎหมายกระทรวงยุติธรรม ผู้เขียนเป็นผู้หนึ่งที่เป็นศิษย์ของท่านเรียนวิชา "ธรรมศาสตร์" (Jurisprudence) ต่อมาเมื่อครั้งท่านดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม สมัยเปลี่ยนแปลงการปกครองใหม่ ๆ ท่านก็ได้ปรับปรุงราชการศาลยุติธรรมหลายอย่างหลายประการ ถ้าผู้เขียนจำไม่ผิด สถาบันคณะกรรมการตุลาการ (ก.ต.) ก็เกิดขึ้นในสมัยของท่านนี้เอง (พ.ศ. ๒๔๗๗) ต่อมาอีกระยะหนึ่ง ได้มีการปรับปรุงอัตราเงินเดือนข้าราชการตุลาการ ทำให้ผู้ที่ติดขั้นมาเป็นเวลานาน ๆ ได้เลื่อนอันดับเงินเดือนขึ้น เป็นการส่งเสริมกำลังใจเป็นอย่างยิ่ง เหตุการณ์ครั้งนั้นคงจะยังมีผู้จำกันได้มากหลาย แต่ท่านที่ยังจำได้นั้นถึงปัจจุบันนี้ ก็คงเป็นผู้ที่พ้นเกษียณอายุราชการไปเกือบหมดแล้ว

ตอนหลังต่อมา ท่านเจ้าคุณนิติศาสตร์ ฯ มาดำรงตำแหน่งผู้พิพากษาศาลฎีกา ตอนนี้ผู้เขียนได้มีโอกาสรับใช้งานกับท่านอย่างใกล้ชิด เพราะขณะนั้นผู้เขียนเป็นผู้ช่วยผู้พิพากษาศาลฎีกาอยู่ ในสายตาของผู้เขียน ท่านเจ้าคุณนิติศาสตร์ ฯ เป็นผู้มีความฉลาดปราดเปรื่องและว่องไวในการปฏิบัติราชการ มีน้ำใจเมตตากรุณาเอื้ออารี ทั้งกับผู้ใหญ่และผู้น้อย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คุณสมบัติของท่านข้อหนึ่งซึ่งใคร ๆ ก็รู้สึกก็คือ ความเป็นกันเองซึ่งท่านมีอยู่ต่อเพื่อนร่วมงาน แม้จะเป็นคนชั้นลูกศิษย์ลูกหาก็ตาม ท่านไม่เคยถือเนื้อถือตัวว่าเป็นอาจารย์ เป็นรัฐมนตรี และเป็นผู้พิพากษาศาลสูงสุดของประเทศ คุณสมบัติข้อนี้ ทำให้พวกเราผู้น้อยมีความรักใคร่ท่านมาก

เมื่อท่านพ้นราชการไป นอกจากงานทางวิชากฎหมายที่ท่านรับภาระปฏิบัติอยู่บางประการแล้ว ท่านได้หันเข้าสนใจทางศึกษาปฏิบัติธรรม และท่านก็ได้เคยบอกกับผู้เขียนว่าได้ผลดีเป็นอันมาก ซึ่งผู้เขียนมีความดีใจและอนุโมทนาเป็นอย่างยิ่ง

แต่กฎแห่งกรรมก็คงดำเนินต่อไป หนีไม่พ้น อาการป่วยของท่านเจ้าคุณซึ่งเกิดขึ้นโดยปัจจุบัน ขณะที่ท่านประชุมอยู่ที่คณะกรรมการกฤษฎีกาทำให้ท่านต้องเป็นคนป่วยอยู่แต่ในบ้าน นับเวลาเป็นปี ๆ น่าเห็นใจเป็นอันมาก แต่คนทั้งหลายทุกรูปทุกนาม ก็หนีกฎแห่งกรรมไม่พ้น เมื่อจะมีอะไรเกิดขึ้น มันก็เกิดขึ้น หาอยู่ในบังคับแห่งความปรารถนาของเราไม่ ฉะนั้นพระพุทธองค์จึงทรงชี้ทางไว้ว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวง มิใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา ชีวิตของเรานี้มิได้อยู่ในบังคับของเราเลย เพราะ "เรา" นี้แท้จริงก็ "ไม่มี" หน้าที่ของเราท่านทั้งหลายมีอยู่ก็คือ จงประกอบกรรมดีทั้งด้วยกาย วาจา ใจ ไว้ให้มากที่สุดที่จะมากได้เท่านั้น

อาศัยที่ท่านเจ้าคุณนิติศาสตร์ ฯ ท่านได้ศึกษาและปฏิบัติธรรมมาเป็นอย่างมากแล้วในห้วงลึกของจิตใจ ท่านก็คงได้เห็นธรรม หรือใกล้ชิดกับธรรมในประการฉะนี้อยู่ ฉะนั้นเมื่อท่านถึงอนิจกรรมไปแล้วดังนี้ท่านก็คงได้ประสพความสงบในธรรมในสัมปรายภพนั้นแล.

(นายสัญญา ธรรมศักดิ์)
ประธานศาลฎีกา
๒๖ เมษายน ๒๕๑๐

ถ่ายเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๐ ขณะรับพระราชทานปริญญานิติศาสตรดุษฎีบัณฑิต
จากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

คำไว้อาลัย

ข้าพเจ้าสมัครเข้าเป็นนักเรียนกฎหมายในโรงเรียนกฎหมายของกระ-ทรวงยุติธรรมเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๗๒ ซึ่งในขณะนั้นท่านเจ้าคุณเป็นอาจารย์สอนวิชากฎหมายลักษณะทรัพย์ เมื่อข้าพเจ้าสอบไล่กฎหมายได้และเข้าเป็นข้าราชการในกระทรวงยุติธรรม รับราชการในตำแหน่งผู้พิพากษาฝึกหัดอยู่ที่ศาลโปรีสภาที่ ๑ (ศาลแขวงพระนครใต้ในปัจจุบัน) เป็นเวลาปีเศษ กระทรวงยุติธรรม ซึ่งท่านเจ้าคุณดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงอยู่ได้มีคำสั่งให้ข้าพเจ้ามาช่วยราชการในกองการเบ็ดเตล็ด (กองการคดีในปัจจุบัน) สำนักงานปลัดกระทรวงยุติธรรม ซึ่งคุณโพยม เลขยานนท์ เป็นหัวหน้ากองดังกล่าวอยู่ ท่านเจ้าคุณได้รับแต่งตั้งจากรัฐบาลให้เป็นประธานคณะกรรมการตรวจร่างกฎหมายของรัฐบาล โดยมีคุณโพยม เลขยานนท์ เป็นกรรมการและเลขานุการ ข้าพเจ้าจึงมีโอกาสได้ช่วยงานในคณะกรรมการนี้โดยใกล้ชิด ท่านเจ้าคุณจึงเป็นทั้งอาจารย์ และผู้บังคับบัญชาที่ข้าพเจ้ามีความเคารพนับถือมาก เมื่อกระทรวงยุติธรรมโอนข้าพเจ้าจากตำแหน่งข้าราชการตุลาการ มารับราชการในตำแหน่งปลัดกระทรวงยุติธรรมตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๐๑ เป็นต้นมา ข้าพเจ้าและเพื่อนข้าราชการในสำนักงานปลัด-กระทรวงได้ไปอวยพรท่านเจ้าคุณในโอกาสวันขึ้นปีใหม่เป็นประจำทุกปีมาจนกระทั่งเมื่อวันที่ ๑ มกราคม ๒๕๑๐ ข้าพเจ้าและเพื่อนร่วมงานได้ไปอวยพรท่านเจ้าคุณที่บ้านซอยรามบุตรี ท่านเจ้าคุณนั่งต้อนรับผู้ที่มาอวยพรอยู่ที่เดิมแต่ในปีนี้ท่านเจ้าคุณมีสังขารร่วงโรยจนข้าพเจ้าและเพื่อน ๆ ผิดสังเกต

เพราะมือทั้งสองข้างถูกโรคภัยเบียกเบียนจนไม่สามารถจะเคลื่อนไหวได้ ต่อมาเมื่อวันที่ ๑๑ มีนาคม ๒๕๑๐ นี้ ข้าพเจ้าได้ทราบข่าวมรณกรรมของท่านเจ้าคุณด้วยความเศร้าสลดใจเป็นอย่างยิ่ง

ท่านเจ้าคุณเป็นนักกฎหมายที่วงการนักกฎหมายยอมรับนับถือว่ามีความปรีชาสามารถอย่างยอดเยี่ยมผู้หนึ่ง นอกจากจะได้ดำรงตำแหน่งสำคัญๆ ในกระทรวงยุติธรรมตั้งแต่ตำแหน่งผู้พิพากษา อธิบดีศาลชั้นต้น และผู้พิพากษาศาลฎีกา จนถึงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรมแล้ว ยังได้เป็นอาจารย์ในโรงเรียนกฎหมายของกระทรวงยุติธรรม อีกทั้งศาสตราจารย์และคณบดี คณะนิติศาสตร์ในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และกรรมการร่างกฎหมายในคณะกรรมการกฤษฎีกามาเป็นเวลาหลายปี ได้สร้างสรรค์ตำหรับตำรากฎหมาย ที่มีคุณค่าแก่การศึกษาค้นคว้าของอนุชนรุ่นหลังไว้อีกเป็นจำนวนมาก เกียรติคุณความดีที่ท่านเจ้าคุณได้กระทำมานั้น คงจะจารึกอยู่ในประวัติศาสตร์ของวงการนักกฎหมายตลอดไปตราบชั่วกาลนาน

(นายกำธร พันธุลาภ)
ปลัดกระทรวงยุติธรรม
๑๑ เมษายน ๒๕๑๐

ถ่ายเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๘ ขณะนั่งวิปัสสนากรรมฐาน

คำไว้อาลัย

ท่านเจ้าภาพได้ขอให้ข้าพเจ้าเขียนคำไว้อาลัยท่านเจ้าคุณนิติศาสตร-ไพศาลย์ซึ่งข้าพเจ้ารู้สึกเป็นเกียรติและมีความยินดีเป็นอันมาก เพราะท่านเป็นผู้หนึ่งซึ่งข้าพเจ้ารักใคร่และนับถือ ข้าพเจ้าเริ่มรู้จักท่านเมื่อไปศึกษาวิชากฎหมาย ณ ประเทศอังกฤษเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๕๗ โดยอยู่บ้านใกล้เคียงกันแลร่วมเรียนกับครูส่วนตัวคนเดียวกัน ข้าพเจ้าไปพักอยู่ที่บ้านซึ่งท่านเคยอยู่มาก่อน และรู้สึกภูมิใจที่ได้ยินเจ้าของบ้านชมเชยท่านว่าเป็นคนดีและเป็นสุภาพบุรุษ โดยส่วนตัวข้าพเจ้าแล้วท่านเจ้าคุณนิติศาสตรไพศาลย์มีพระคุณเป็นอันมากที่ได้กรุณาสั่งสอนให้รู้ขนบธรรมเนียมของคนอังกฤษตลอดจนการระวังรักษาตัวไม่ให้เจ็บไข้ ทั้งนี้เพราะท่านได้ไปศึกษาอยู่ก่อนข้าพเจ้า นอกจากนี้เมื่อมีข้อสงสัยในการเรียนข้าพเจ้าได้ไต่ถามท่าน และท่านก็ได้อธิบายให้เข้าใจโดยความเต็มใจ สำหรับผู้อื่นที่รู้จักกับท่าน ข้าพเจ้าเชื่อว่าจะเว้นเสียดายมิได้ที่ท่านได้จากไปโดยที่ท่านเป็นคนโอบอ้อมอารีและเป็นมิตรที่ดี

ท่านเจ้าคุณนิติศาสตรไพศาลย์ได้รับราชการในตำแหน่งสำคัญๆ เป็นประโยชน์แก่ประเทศชาติดังปรากฏตามประวัติของท่านแล้ว นับว่าไม่เสียทีเกิด ขออำนาจแห่งความดีที่ท่านได้ทำไว้จงอำนวยผลให้ท่านมาดีไปดีในที่ทุกสถานทุกเมื่อ เทอญ

(พระมนูเวทย์วิมลนาท)

๓๐ เมษายน ๒๕๑๐

ถ่ายเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๘

คำไว้อาลัย

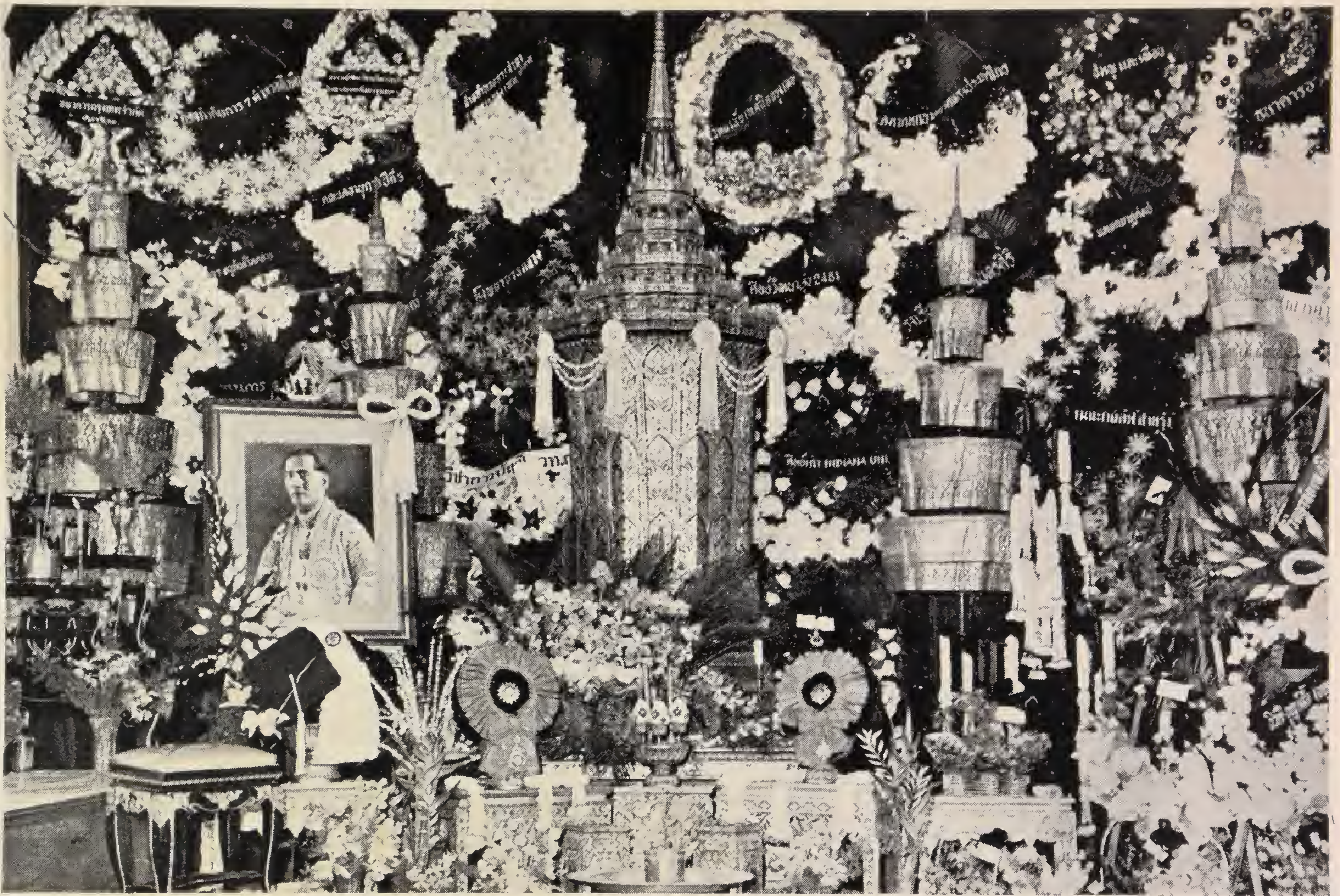
ท่านเจ้าคุณนิติศาสตรไพศาลย์ เคยเป็นทั้งอาจารย์และผู้บังคับบัญชาของข้าพเจ้า ท่านสอนที่โรงเรียนกฎหมาย กระทรวงยุติธรรม ในขณะที่ข้าพเจ้าศึกษากฎหมาย ผู้ที่เป็นนักเรียนกฎหมายสมัยนั้นคงยังจำได้ว่าท่านใจดี นักเรียนคนใดไม่เข้าใจคำสอนตอนไหน แม้จะถามท่านนอกเวลา ท่านก็อธิบายให้ฟังเสมอโดยไม่มีความรังเกียจ เมื่อข้าพเจ้าเริ่มรับราชการเป็นผู้พิพากษา ได้ฝึกหัดที่ศาลแพ่งจนได้รับแต่งตั้งเป็นผู้พิพากษาในกระทรวง แล้วได้ถูกย้ายไปรับราชการที่ศาลอาญา ซึ่งท่านเจ้าคุณนิติศาสตรไพศาลย์เป็นอธิบดีผู้พิพากษา ข้าพเจ้าจึงได้เริ่มอยู่ในบังคับบัญชาของท่านโดยตรง ท่านได้ให้ความเมตตาแก่ผู้ที่อยู่ในบังคับบัญชาทุกคน ข้าพเจ้าก็ได้รับด้วยเช่นเดียวกัน ต่อมาท่านได้รับแต่งตั้งเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม ท่านได้สั่งย้ายข้าพเจ้าจากศาลอาญาไปศาลแพ่ง แล้วจากนั้นท่านได้ส่งข้าพเจ้าไปต่างจังหวัด ท่านสอนงานให้ข้าพเจ้าทั้งในฐานะเป็นอาจารย์และผู้บังคับบัญชา บางครั้งเมื่อมีปัญหาหรือเรื่องยุ่งยากในการงาน ท่านให้ข้าพเจ้าแก้ข้อขัดข้องหรือข้อยุ่งยากนั้นเองว่าจะสำเร็จหรือไม่ นอกเวลาราชการท่านสนิทสนมและเป็นกันเองกับผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาทุกคน ข้าพเจ้าได้มีโอกาสรับใช้ท่านเป็นส่วนตัวหลายครั้ง จึงทราบได้อย่างดีว่าท่านหวังดีต่อผู้ที่อยู่ในบังคับบัญชามากเพียงไร เมื่อข้าพเจ้าได้รับแต่งตั้งเป็นกรรมการร่างกฎหมายในคณะกรรมการกฤษฎีกาข้าพเจ้าโชคดี ได้อยู่กองที่ท่านเจ้าคุณนิติศาสตรไพศาลย์เป็นหัวหน้า งานพิจารณาคดีของศาลก็ดี งานของกรรมการร่างกฎหมายในการตรวจร่างกฎหมายหรือวินิจฉัยข้อกฎหมายก็ดี

ล้วนแต่ต้องถกเถียงแสดงความเห็นซึ่งกันและกันทั้งสิ้น ท่านเจ้าคุณนิติศาสตรไพศาลย์เป็นผู้ใหญ่ที่น่านับถือ ท่านฟังเหตุผลเสมอ สมกับที่ท่านเป็นนักกฎหมายที่ดี แม้บางครั้งผู้ที่อ่อนอายุและอาวุโสเช่นข้าพเจ้าจะถกเถียงรุนแรงไปบ้างท่านก็ให้อภัย

ท่านเจ้าคุณนิติศาสตรไพศาลย์ ได้มีความเมตตากรุณาแก่ข้าพเจ้าตลอดมา และมีพระคุณแก่ข้าพเจ้ามาก เมื่อออกจากราชการประจำแล้ว ท่านยังคงเป็นกรรมการร่างกฎหมาย และเป็นศาสตราจารย์ทำการสอนที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์อยู่ตามเดิม ข้าพเจ้าจึงยังคงได้มีโอกาศพบและแสดงความเคารพต่อท่าน จนกระทั่งมาในระยะหลังนี้ท่านป่วย ร่างกายทรุดโทรม ทำงานไม่ได้ ข้าพเจ้าได้แต่วิตกและเศร้า เพราะไม่มีทางที่จะช่วยท่านเป็นการตอบแทนพระคุณและความกรุณาที่ท่านได้มีต่อข้าพเจ้า ในต้นปีนี้ข้าพเจ้าได้ไปเคารพท่านดังที่กระทำมาทุก ๆ ปี เห็นอาการท่านแล้ววิตกยิ่งขึ้น ท่านล่วงลับไปแล้ว ข้าพเจ้าขาดผู้มีพระคุณและผู้ใหญ่ที่ข้าพเจ้าเคารพอย่างสูงไปอีกคนหนึ่ง ข้าพเจ้าเชื่อว่าความดีและบุญกุศลที่ท่านได้ประกอบไว้ จะช่วยให้ท่านมีความสุขในสัมปรายภพทุกประการ

หลวงจำรูญเนติศาสตร์

๒๑ เมษายน ๒๕๑๐

โกศบรรจุศพตั้งสวดพระอภิธรรม ณ ศาลาบำเพ็ญทาน วัดเทพศิรินทราวาส

คำไว้อาลัย

ข้าพเจ้าได้ทราบด้วยความสลดใจเป็นอย่างยิ่งว่า พระยานิติศาสตรไพศาลย์ได้ถึงแก่อนิจกรรมเสียแล้ว ทั้งนี้นำความเศร้าเสียใจมาสู่ข้าพเจ้าและพนักงานธนาคารออมสินเป็นอย่างยิ่ง ในฐานะที่พระยานิติศาสตรไพศาลย์ได้เคยดำรงตำแหน่งประธานกรรมการธนาคารมาในชุดแรกนับแต่เริ่มก่อตั้งธนาคารออมสิน อันเป็นสมัยแห่งการริเริ่มการวิวัฒนาการ ท่านได้ร่วมมืออย่างแข็งขันในการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงและวางรากฐานในด้านธุรกิจของธนาคาร ซึ่งเป็นผลให้ธนาคารออมสินได้เจริญรุ่งเรืองมาจนถึงปัจจุบันนี้

ในนามของธนาคารออมสิน ข้าพเจ้าขอตั้งจิตอธิษฐานต่อคุณพระศรีรัตนตรัยและปวงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย ตลอดจนผลบุญราศีทักษิณานุปทานทุกประการที่ท่านผู้ล่วงลับและญาติมิตรได้บำเพ็ญไว้จงเป็นปัจจัยหนุนนำดวงวิญญาณอันบริสุทธิ์ของพระยานิติศาสตรไพศาลย์ไปสู่สุคติในสัมปรายภพ เทอญ.

(หม่อมหลวงปื่นไทย มาลากุล)

ผู้อำนวยการธนาคารออมสิน

คำไว้อาลัย

เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพท่านเจ้าคุณนิติศาสตรไพศาลย์ ซึ่งมีกำหนดในเดือนพฤษภาคม ศกนี้ เจ้าภาพได้ติดต่อให้ข้าพเจ้าเขียนบทความไว้อาลัยให้ท่านเจ้าคุณ เพื่อรวบรวมลงในหนังสือซึ่งจะพิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานด้วย เพราะข้าพเจ้าเคยเป็นข้าราชการอยู่ในใต้บังคับบัญชาของท่านเจ้าคุณอย่างใกล้ชิดผู้หนึ่ง ข้าพเจ้ามีความยินดีและเต็มใจที่จะสนองความประสงค์ของเจ้าภาพ เพราะข้าพเจ้ามีความเคารพนับถือในท่านเจ้าคุณเป็นอย่างมากอยู่แล้ว

ในสมัยก่อนมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองบ้านเมืองมาเป็นระบอบประชาธิปไตยนั้น ท่านเจ้าคุณนิติศาสตรไพศาลย์ได้รับราชการในตำแหน่งอธิบดีกรมพระอาลักษณ์ ขึ้นอยู่ในกรมราชเลขาธิการ ระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๖๙ ถึง พ.ศ. ๒๔๗๓ ซึ่งในระหว่างเวลาดังกล่าว ข้าพเจ้ารับราชการอยู่ในกรมพระอาลักษณ์ด้วย จึงนับว่าเป็นผู้อยู่ในใต้บังคับบัญชาของท่านเจ้าคุณอย่างใกล้ชิด ซึ่งพอจะทราบซึ้งถึงคุณสมบัติอัธยาศัยของท่านเจ้าคุณได้เป็นอย่างดีพอสมควร กล่าวคือ ในทัศนะของข้าพเจ้าเห็นว่า ท่านเจ้าคุณนิติศาสตรไพศาลย์เป็นผู้เจริญยิ่งด้วยคุณวุฒิวิทยาสามารถ มีปรีชาฉลาดได้ศึกษารอบรู้แตกฉานในวิชาการด้านกฎหมายและนิติศาสตร์ราชประเพณีเป็นอย่างดีเยี่ยม ได้ประกอบกรณียกิจเป็นประโยชน์ยิ่งแก่ประเทศชาติและประชาชนมาโดยลำดับจนได้รับเกียรติยศอย่างสูงในทางราชการ ดังเป็นที่ปรากฏแล้ว ในส่วนความประพฤติและอัธยาศัยนั้นก็ปรากฏว่า ท่านเจ้าคุณเป็นผู้มีมรรยาทเรียบร้อยเป็นสุภาพบุรุษชั้นดีเยี่ยม มีอัธยาศัยโอบอ้อมอารี เยือกเย็นและอ่อนโยนแก่คนทั่วไป มีเมตตากรุณาปรานีแก่ผู้น้อยและผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาสม่ำเสมอโดยทั่วกัน กล่าวโดยเฉพาะในโอกาสที่ท่านเจ้าคุณดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมพระอาลักษณ์ ซึ่งเป็นผู้บังคับบัญชาข้าพเจ้าอยู่

ด้วยนั้น ก็ปรากฏว่าท่านเจ้าคุณได้มีเมตตากรุณาต่อผู้น้อย ซึ่งอยู่ใต้บังคับบัญชาเป็นอย่างดี ท่านเจ้าคุณได้พยายามป้องกันกำจัดปัดเป่าเหตุอยุติธรรมอันจักบังเกิดแก่ผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาเสมอ ด้วยเหตุนี้ จึงเป็นที่ประจักษ์ว่าบรรดาข้าราชการผู้ใหญ่น้อยในกรมพระอาลักษณ์สมัยท่านเจ้าคุณเป็นผู้บังคับบัญชาอยู่นั้น ทุกคนต่างมีความเคารพรักใคร่นับถือท่านเจ้าคุณด้วยความบริสุทธิ์ใจอยู่ตลอดกาลโดยทั่วกัน สำหรับในส่วนตัวข้าพเจ้านั้น ยศ และบรรดาศักดิ์ครั้งสุดท้าย ก็ได้รับพระราชทานในสมัยท่านเจ้าคุณเป็นผู้บังคับบัญชา ซึ่งข้าพเจ้ายังสำนึกในความเมตตากรุณาของท่านอยู่เป็นเนืองนิตย์

อนึ่ง ท่านเจ้าคุณดำรงชีวิตมาโดยความเรียบร้อยในทางที่ชอบ ประกอบให้อุดมสมบูรณ์ด้วยเกียรติยศ โภคยสมบัติ บริวารสมบัติ สมบูรณ์ตามระบอบแห่งโลกีย์วิสัยทุกประการ นับว่าท่านเจ้าคุณเป็นผู้เจริญในทางคดีโลกในเบื้องต้น ส่วนในทางพระพุทธศาสนานั้น ก็ปรากฏว่าท่านเจ้าคุณเป็นผู้มีศรัทธาเลื่อมใส ได้บำเพ็ญทานการกุศลในพระพุทธศาสนาอยู่เป็นเนืองนิตย์ และในปัจฉิมวัยเบื้องปลายแห่งชีวิต ท่านเจ้าคุณก็ได้พยายามเข้าศึกษาพระพุทธศาสนาและปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน จึงนับว่า ท่านเจ้าคุณเป็นผู้ถึงความเจริญทางคดีธรรมด้วยอีกโสดหนึ่ง

ท่านเจ้าคุณได้เจริญชนมายุมาจนถึง ๗๙ โดยปี จึงถึงอวสานกาลแห่งชีวิต นับว่าท่านเจ้าคุณเป็นผู้เจริญอุดมสมบูรณ์ด้วยคุณวุฒิและวัยวุฒิ เป็นผู้อยู่ในฐานะที่ควรได้รับการเคารพนับถือเป็นอย่างสูงโดยแท้จริง

ในที่สุด ข้าพเจ้าหวังว่า เมื่อท่านเจ้าคุณได้ล่วงลับไปสู่ปรโลกแล้วนี้ คงจะมีสุคติภพเป็นที่ไปในเบื้องหน้า

หลวงบรรเจิดอักษรการ

๑๘ เมษายน ๒๕๑๐

อารัมภ

คุณป๋าป่วยเป็นอัมพาตมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๓ โดยเส้นโลหิตฝอยในสมองแตก ระหว่างการประชุมคณะกรรมการกฤษฎีกา และได้รับการรักษาพยาบาลอยู่ที่โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ เมื่อได้สติ คุณป๋าได้ทำวิปัสสนากรรมฐาน เพื่อมิให้รู้สึกทุกข์ทรมานจากความเจ็บป่วยที่เป็นอยู่นั้นตลอดมาจนกระทั่งอาการทุเลาลง และออกจากโรงพยาบาลมารักษาตัวที่บ้านซอยรามบุตรี แต่ยังมีอาการเดินไม่ถนัด ต้องนั่ง ๆ นอน ๆ อยู่เป็นส่วนใหญ่โดยได้รับการดูแลรักษาอย่างใกล้ชิดจากนายแพทย์สมพันธ์ หัสละเมียรบุตรเขย ในระหว่างนี้ก็ยังทำหน้าที่เป็นกรรมการสอบไล่ที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์อยู่ เมื่อปลายปี ๒๕๐๙ อาการเนื่องจากอัมพาตได้ทวีขึ้นอีก ทำให้มีอาการทรุดหนักลง เคลื่อนไหวไปไหนไม่ได้ และมีโรคอย่างอื่นรวมทั้งโรคปอดบวมเข้าแทรก เนื่องจากการรักษาพยาบาลอย่างสุดความสามารถ คุณป๋าก็มีอาการดีขึ้นจนลุกขึ้นได้และร่วมฉลองงานรื่นเริงปีใหม่ ๒๕๑๐ ในหมู่ลูก ๆ หลาน ๆ ได้ตามเคย ลูก ๆ หลาน ๆ มิได้นึกเลยว่าจะเป็นงานปีใหม่ปีสุดท้ายที่คุณป๋าจะมีชีวิตอยู่ร่วมฉลองกับพวกเรา เพราะหลังจากปีใหม่อาการก็กลับทรุดหนักลง ต้องนอนแซ่วอยู่บนเตียง ภายในความดูแลของนายแพทย์และพยาบาลทั้งกลางวันและกลางคืน และแล้วเมื่อวันที่ ๑๑ มีนาคม ๒๕๑๐ อาการซึ่งทรงและทรุดมาตลอดเวลาก็เพียบหนักสุดความสามารถของแพทย์ที่จะเยียวยาได้ คุณป๋าก็จากพวกลูก ๆ ซึ่งเฝ้าพยาบาลอยู่พร้อมหน้าไปอย่างสงบเมื่อเวลา ๒๒.๓๐ น. ท่ามกลางความรักและอาลัยอย่าง

สุดจะประมาณได้ของลูก ๆ สิริรวมอายุของคุณป่าได้ ๗๙ ปี ๖ เดือน ซึ่งน้อยเหลือเกิน สำหรับความรักของลูก ๆ ทุกคน

ตลอดเวลาที่คุณป่ายังมีชีวิตอยู่ คุณป่าเปรียบเสมือนร่มโพธิ์ร่มไทรของลูก ๆ ลูก ๆ รู้สึกอบอุ่นเมื่อมีคุณป่า พระคุณของคุณป่าสุดจะคณานับ คุณป่าอาทรและเอาใจใส่ดูแลลูก ๆ และด้วยสายตาที่เล็งเห็นการณ์ไกล ได้จัดหาทุกอย่างไว้ให้ลูก ๆ ทุกคน เพื่อมิให้เดือดร้อนลำบากเมื่อไม่มีคุณป่า ซึ่งพระคุณของท่านนี้ลูก ๆ จะมิมีวันลืมได้เลย เมื่อคุณป่าจากลูกไปก็เหมือนร่มโพธิ์ร่มไทรโค่นลง ความอบอุ่นร่มเย็นใด ๆ ที่ลูก ๆ เคยได้เคยรับจากคุณป่าก็สูญสลายหายวับไปทันที ลูก ๆ รู้สึกใจหายและว้าเหว่เป็นล้นพ้น สิ่งที่ยังเหลือก็คือความอาลัยรักและความเศร้าสลดด้วยความระลึกถึงคุณป่า ลูกๆ ขอตั้งจิตอธิษฐานให้คุณป่าที่เคารพรักของลูก ๆ ได้ผ่านพ้นไปสู่สุคติภพ เนื่องจากคุณป่าได้เคยประพฤติพรตพรหมจรรย์ บำเพ็ญวิปัสสนากรรมฐานมา ก็ขอให้คุณป่าที่รักยิ่งของลูก ๆ ได้รับผลจากกุศลที่ได้ประพฤติปฏิบัตินั้นตามควร

ในงานพระราชทานเพลิงศพคุณป่า ลูก ๆ ปรึกษากันจะจัดพิมพ์หนังสือเป็นที่ระลึกสักเล่มหนึ่ง เห็นพ้องต้องกันว่าคุณป่าซึ่งมีชีวิตการงานเกี่ยวพันอยู่ทางด้านกฎหมายและได้เขียนตำหรับตำรากับบทความเกี่ยวกับความรู้ทางด้านนี้ไว้มาก ทั้งยังมีบทความในด้านอื่น ๆ อีกด้วย จึงช่วยกันคัดเลือกบทความสั้น ๆ ซึ่งคุณป่าได้เขียนไว้ในวาระต่าง ๆ กันนำมาลงพิมพ์ บทความเหล่านี้เป็นเรื่องราวและเหตุการณ์ในขณะนั้นซึ่งเป็นเวลาล่วงเลยนับได้เป็นสิบ ๆ ปี แต่ก็ยังทันสมัยและใหม่อยู่เสมอจึงขอให้ท่านผู้อ่านได้ระลึกว่าบทความที่นำมาลงพิมพ์นี้เป็นเรื่องในอดีตไม่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ในปัจจุบัน

ลูก ๆ ขอกราบขอบพระคุณทุก ๆ ท่านที่ได้มีส่วนในการสวดพระ-อภิธรรมและช่วยเหลือให้งานพระราชทานเพลิงศพคุณป้าลุล่วงไปอย่างสมเกียรติ

ลูก ๆ ขอกุศลอันจะพึงบังเกิดจากหนังสืออันเป็นวิทยบรรณาการนี้ จงเป็นพลวปัจจัยอำนวยอิฏฐวิบากสมบัติมนุญผลอันเป็นที่เจริญใจแก่คุณป้าโดยควรในสัมปรายภพทุกประการ

ลูก ๆ

พฤษภาคม ๒๕๑๐

กว้างศอก ยาววา หนาคืบ

และ

การเข้าปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน

ของ

ศาสตราจารย์พระยานิติศาสตรไพศาลย์

คำนำ

เมื่อเอ่ยนามพระยานิติศาสตรไพศาลย์ มีหลายท่านกล่าวว่า "ชีวิตของท่านเกิดมาคุ้ม" คำกล่าวนี้บรรดามิตรสหายและลูกศิษย์ลูกหาที่ได้เคยใกล้ชิดท่านย่อมจะทราบได้ว่าเป็นความจริงเพียงใด ไม่จำเป็นที่จะต้องไปยกตัวอย่างจากที่อื่นมาแสดง เพียงแต่หนังสือเล่มนี้เท่านั้นก็เพียงพอที่จะแสดงให้เห็นได้ชัดแจ้งแล้ว แม้ท่านจะเป็นนักกฎหมายแต่เมื่อไปเป็นอธิบดีกรมพระอาลักษณ์ท่านก็ยังอุส่าห์เขียนกลอน "ฝึกฝนตนเอง" สอนคนอื่นได้ เมื่อเป็นผู้พิพากษาตุลาการท่านก็เป็นตุลาการที่ดี ดังที่ท่านแสดงออกมาในการเขียนบทความเรื่อง "องค์ธรรมสี่ประการของผู้พิพากษาตระลาการ" สมัยเมื่อท่านเข้าเล่นการเมือง ท่านก็เข้าใจเรื่องการเมืองอย่างแจ่มแจ้ง ดังจะเห็นได้จากบทความเรื่องพรรคการเมือง" เมื่อท่านเข้าเป็นทนายความว่าต่างแก้ต่าง ท่านก็เป็นทนายได้อย่างดี ดังจะเห็นได้จากเรื่อง "หลักวิชาว่าความ" ของท่าน นี่เป็นเรื่องทางโลกที่ท่านได้ผ่านมาอย่างช่ำชอง ในทางธรรมเล่า ท่านก็ได้ศึกษาอย่างลึกซึ้ง และยังได้เข้าวัดตัดกิเลศาสวะ ประพฤติพรหมจรรย์ ทำวิปัสสนากรรมฐานจนได้ผ่าน

ญาณขั้นต่าง ๆ โดยที่บุคคลซึ่งตกอยู่ในภาวะเช่นท่านไม่จำเป็นต้องประพฤติปฏิบัติ หรือไม่สามารถประพฤติปฏิบัติดังเช่นท่านได้ บทความเรื่อง "กว้างศอก ยาววา หนาคืบ" และ "การเข้าปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของศาสตราจารย์พระยานิติศาสตรไพศาลย์" ซึ่งนำมาลงพิมพ์ต่อหลังคำนำนี้ จะเป็นสิ่งยืนยันคำนำที่กล่าวมานี้ได้เป็นอย่างดี

กว้างศอก ยาววา หนาคืบ

และ

การเข้าปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน

ของ

ศาสตราจารย์พระยานิติศาสตร์ไพศาลย์

เรื่องของ "กว้างศอก ยาววา หนาคืบ"

หนังสือปิดประตูอบายของเจ้าคุณอุดมวิชาญาณเถร อาจารย์ใหญ่ฝ่ายวิปัสสนา กล่าวเป็นใจความว่า "การเจริญวิปัสสนากรรมฐานนั้น ได้แก่พิจารณาปรมัตถ์ คือ "**รูปกับนามเป็นอารมณ์**" และว่าการปฏิบัตินั้นให้ปฏิบัติกันที่ "กายอันยาววาหนาคืบ" นี้เอง คือวัดกาย วัดวาจา วัดใจนั่นแหละ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเทศนาพระอริยสัจสี่ คือ ทุกข์–สมุทัย–นิโรธ–มรรค ซึ่งก็เกิดตรงที่ **ยาววาหนาคืบ** นี้ และต่อไปว่าอริยสัจสี่ ทุกข์–สมุทัย–นิโรธ–มรรค นั้น **อาศัยเบญจขันธ์เป็นที่เกิด** คือ อาศัยกายอันนี้ปฏิบัติให้เกิดมีขึ้นซึ่งมรรค คือ เจตสิก ๘ ดวง มรรคทั้งแปดนั้น ย่อให้สั้น ได้แก่ศีล–สมาธิ–ปัญญา และศีล–สมาธิ–ปัญญานี้ได้ขันธ์ห้าเป็นอารมณ์ ซึ่งเกิดพร้อมกับจิต ส่วนจิตนั้นก็สิงสถิตอยู่กับกายอัน **ยาววาหนาคืบ** นี้

ในที่สุดผมขอเสนอว่า เราควรพิจารณาเรื่องขันธ์ห้า ซึ่งขันธ์ห้าได้แก่ รูป–สัญญา–เวทนา–สังขาร–วิญญาณ และเพราะว่า สัญญา–เวทนา–สังขาร–วิญญาณทั้งสี่นี้เป็นนาม จึงเรียกกันสั้น ๆ ว่า "รูปกับนาม" สมกับคำของท่านเจ้าคุณอาจารย์กล่าวว่า วิปัสสนานั้นให้พิจารณา "รูปกับนาม" เป็นอารมณ์

การดำเนินงานของขันธ์ห้าตามความเข้าใจของผมว่า ตามหนังสืออุดมวิชาของเจ้าคุณอาจารย์พระอุดมวิชาญาณเถรคือ ทางจักขุทวาร–โสตทวาร–ฆานทวาร–ชิวหาทวาร–กายทวาร และมโนทวาร และตามหนังสือ

นั้นว่า ที่ทวารทั้งหกนี้มีประสาทคอยรายงานถึงเรื่องรูป—เสียง—กลิ่น—รส—โผฏฐัพพะ—ธรรมารมณ์ ซึ่งจะก่อให้เกิดอิฐฐารมณ์หรืออนิฏฐารมณ์ แล้วแต่กรณี เหล่านี้เป็นตัว กิเลศ สกัดกั้นมวลมนุษย์มิให้บรรลุถึงขั้นพระอริยบุคคล อนึ่ง หนังสืออุดมวิชายังกล่าวต่อไปถึงประสาทของทวารต่าง ๆ มีรูปลักษณะสัณฐานเป็นอย่างไร คือ ที่จักขุทวารเป็นรูปวงดำ ๆ ตั้งอยู่ตรงกลางลูกตาที่เห็นเงาตุ๊กตา (หนังสือบันทึกว่าด้วยแนววิปัสสนากรรมฐานของพระทิพย์ปริญญาว่า เท่าหัวเหาอยู่กลางลูกตาทั้งสอง) ที่โสตทวารเป็นรูปกลมเหมือนวงแหวน ตั้งอยู่ภายในช่องหูทั้งสอง ที่ฆานทวารเป็นรูปเหมือนกีบแพะ ตั้งอยู่ภายในช่องจมูกทั้งสอง ที่ชิวหาทวารเป็นรูปเหมือนปลายกลีบดอกบัว ตั้งอยู่ที่ลิ้น ที่กายทวาร ตั้งอยู่ทั่วกาย เว้นเล็บมือเท้า ผม ขน ฟัน (หนังสือแนววิปัสสนากรรมฐานของพระทิพย์ปริญญาว่าเป็นดังน้ำมันอันซาบซึมอยู่ในปุยฝ้ายซีเป็นแผ่นบาง ๆ มีอยู่ทั่วไปในกาย)

ส่วนทางมโนทวารนั้น ประสาทรับรู้ตั้งอยู่ที่ไหน มีความเห็นนานาประการ หนังสือแนววิปัสสนากรรมฐานของพระทิพย์ปริญญาว่า คือหทัยรูป อาศัยที่เกิดที่โลหิตในรูปหัวใจ หทัยรูปนี้ หนังสืออุดมวิชาของท่านเจ้าคุณอาจารย์ อธิบายว่า "คือรูปหัวใจตั้งอยู่กลางทรวงอก ในหัวใจมีหลุมกว้างเท่าลูกหมากอ่อน มีโลหิตเต็ม" ในหนังสือธรรมจักษุ เล่ม ๔๑ มีผู้แสดงความเห็นว่า ตั้งอยู่ในหัวใจ ในหนังสือว่าด้วยวิธีปฏิบัติกรรมฐานโดยหลวงบริบาลเวชกิจว่าอยู่ที่เซลล์เยื่อใยของประสาททั่วสรรพางค์กาย คำว่าเซลล์เป็นคำฝรั่ง มีผู้แปลว่า "กัลล์" ในหนังสือพุทธวิทยาของมหาพรรัตนสุวรรณว่า เป็นเหมือนกระแสแม่เหล็กที่แผ่สร้านไปในสรรพางค์กาย

ดุจดังได้กล่าวมานี้ว่า การดำเนินงานหรือที่ในหนังสือชาวพุทธปีที่ ๕ เรียกว่า "ขบวนการ" ในกายมนุษย์นั้น ผมว่าคือการกระทำของเบ็ญจ-ขันธ์ ซึ่งแต่ละขันธ์มีอำนาจหน้าที่ต่างกัน ดังที่หนังสือว่าด้วยศีล—สมาธิ—ปัญญาของเจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ แห่งวัดเทพศิรินทรา-วาสว่า (๑) รูปเกี่ยวกับรูป ๓๒ มี ขน—เล็บ—ฟัน—หนัง—เนื้อ เป็นต้น (หนังสืออธิบายจุฬอภิธรรมมัตถสังคหะของพระทิพย์ปริญญาว่ามี ๒๘ คือ มหาภูตรูป ๔ อุปาทาย ๒๔) (๒) เวทนาเกี่ยวกับเรื่องสุข—ทุกข์ ไม่ทุกข์ไม่สุข (๓) สัญญาเกี่ยวกับความจำ (๔) สังขารเกี่ยวกับเรื่องว่าดี—ชั่ว (๕) วิญญาณเกี่ยวกับกายรับรู้ทางทวารทั้ง ๖ (ตามหนังสือว่าด้วยวิธีปฏิบัติกรรมฐานของหลวงบริบาลเวชกิจ และหนังสือพุทธวิทยาของมหาพรกล่าวเป็นทำนองว่าเป็น "ผู้บงการ" สั่งให้รูปทั้งหลายเคลื่อนไหวไปตามประสงค์) อนึ่ง นายแพทย์ผู้หนึ่งเขียนอธิบายไว้ในหนังสือชาวพุทธ ฉบับปีที่ ๕ ว่า บนศีร์ษะมีมันสมองสามพ้อน คืออยู่ข้าง ๆ ละพ้อน ส่วนพ้อนที่ ๓ อยู่ตรงกลางข้างบนกลางศีร์ษะเป็นสีเทา ในการทดลองขณะทำการผ่าตัด ปรากฏว่าเมื่อเลิกมันสมองสีเทานี้ขึ้นเสียแล้ว ระบบประสาททั่วสรรพางค์กายหยุดทำงานหมดทั้งสิ้น ซึ่งก็แปลว่าประสาทตามทวารทั้งห้าที่ตา—หู—จมูก—ลิ้น—กาย ไม่ทำการไม่รายงานสิ่งที่มากระทบไปตามหน้าที่ ๆ กฎธรรมชาติมอบหมายไว้

ดุจดังที่ได้กล่าวมาข้างบนโดยตลอดนี้แล้ว ผมขอยกตัวอย่างขึ้นประกอบการวินิจฉัยของท่านผู้อ่านดังนี้ สมมุติว่าตามองเห็นดอกกุหลาบบานสะพรั่งบนต้นที่ปลูกไว้ด้วยความทนุถนอมเป็นอย่างดี ประสาทหัวเหาที่ดวงตาก็จะรายงานไปยังมันสมองทันที (ไปเร็วยิ่งกว่าเสียงหลาย

ร้อยเท่าพันทวี ดุจดังหนุมานนายทหารเอกพระรามเหาะไปเร็วลัดนิ้วมือเดียวก็ถึงที่หมายปลายทาง) ส่วนมันสมองก็บอกรายงานส่งต่อไปยังกองบัญชาการของนามธรรม ตามความเข้าใจของผมนั้นมันสมองเป็นเพียงบุรุษไปรษณีย์ หาใช่เป็นผู้บงการโดยพละการไม่ มันสมองเป็นเพียง**รูปธรรม** แต่หนังสือพุทธวิทยาของมหาพรว่า "สมองกับใจเป็นคำที่ใช้แทนกันได้เสมอ ทั้งในภาษาไทย ภาษาอังกฤษ และบาลี เพราะทั้งสองสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดที่สุด"

เมื่อมันสมองอันเป็นที่รวมจุดปลายทางของประสาทต่าง ๆ บอกรายงานไปยังกองบัญชาการ อันเป็นที่รวมของนามธรรมแล้ว ก็เป็นหน้าที่ของสัญญาขันธ์ผู้เป็นยอดแห่งความจำ จะพิจารณาว่ารูปลักษณะตามรายงานนั้นทางโลกสมมุติเรียกว่าอะไรกัน จากความจำที่เป็นผู้ชำนาญการนี้ จะบอกได้ทันทีว่า "เป็นดอกกุหลาบ" แล้วก็ส่งเรื่องไปยังเวทนาขันธ์ผู้ซึ่งมีหน้าที่พิจารณาว่า อะไรจะให้สุข อะไรให้ทุกข์ อะไรไม่ให้ทุกข์ไม่ให้สุขคือเฉยๆ เวทนาขันธ์ ผู้รับเสวยอารมณ์จะว่า ดอกกุหลาบนั้นสวยงามเจริญตาเจริญใจ "จะให้ความสุขแก่จิตใจของมวลมนุษย์เมื่อได้พบได้ชม" คราวนี้ก็เป็นหน้าที่ของสังขารขันธ์จะพิจารณาว่า ดอกกุหลาบอันมีรูปลักษณะสวยงามนั้น ดีหรือชั่ว หรือไม่ดีไม่ชั่ว และเมื่อเห็นว่าเป็นที่ยินดีแก่มวลมนุษย์ ก่อเกิดอิฏฐารมณ์ให้แก่เขา ก็เป็นหน้าที่ต่อไปในฐานะผู้ปรุงแต่งจะรายงานแก่วิญญาณขันธ์ว่า ควรนำมาประดับบ้านเรือนห้องหับต่าง ๆ เช่นใส่แจกันวางไว้บนโต๊ะห้องรับแขก หรือใส่แจกันบูชาหน้าโต๊ะหมู่พระพุทธรูปในห้องพระเป็นต้น เมื่อวิญญาณขันธ์ได้รับรายงานขั้นสุดท้ายจากสังขารขันธ์ก็มีหน้าที่พิจารณาว่า คำบอกรายงานของขันธ์ทั้งสามนั้นชอบแล้วหรือไม่

ถ้าเห็นชอบด้วย ก็จะแจ้งไปยังมันสมองให้สั่งการตามประสงค์ มันสมองก็จักให้มือไปตัดดอกกุหลาบมาปักแจกันตามประสงค์ของวิญญาณขันธ์ และเพราะมือเป็นรูปขันธ์ จึงกล่าวได้ว่าขันธ์ทั้งห้าเป็นดำเนินการร่วมกันในกายมนุษย์ แต่การที่ได้ดอกกุหลาบมาประดับห้องให้สวยนามนั้นเป็นโลภะ ตามพระปรมัตถธรรม โยคีผู้ปฏิบัติกรรมฐานต้องพิจารณาแต่เพียงว่า สิ่งที่หัวเหาในดวงตาดำเห็นนั้น เป็นเพียง สี จะสีอะไร มีลักษณะอย่างไรก็ช่างเถิด เมื่อประสาทหัวเหารายงานผ่านมันสมองไปยังกองบัญชาการ นามธรรม (สัญญา — เวทนา — สังขาร — วิญญาณ) แต่เพียงเท่านี้ ผู้มีอำนาจสูงสุดในกายมนุษย์คือ "สติสัมปชัญญะ" ก็จะบงการทันทีว่า อย่าไปแยแสอะไรกับมัน เมื่อเช่นนี้ อิฏฐารมณ์ก็ไม่เกิด ไม่เป็นโลภะไม่ก่อให้เกิดกิเลส วิญญาณขันธ์ก็จะไม่สั่งผ่านมันสมองให้ขันธ์ (คือมือ) ไปเด็ดดอกกุหลาบมาประดับห้องรับแขกดังกล่าวข้างต้น ซึ่งตามหนังสืออุดมวิชาของเจ้าคุณอาจารย์ใหญ่กล่าวว่า อยู่ในสัญโญชน์ ๑๐ เรียกว่า กามราคสัญโญชน์เกิดขึ้นแก่ผู้ยินดีต่ออิฏฐารมณ์ทางทวารทั้งหก ซึ่งในกรณีนี้เกิดขึ้นทางจักขุทวาร ตรงกันข้ามกับกามราคสัญโญชน์ก็คือ ปฏิฆสัญโญชน์ อันเกิดขึ้นแก่ผู้ที่โกรธในขณะประสบอนิฏฐารมณ์ เช่นหัวเหาในดวงตาดำเห็นอุจจาระหรือสุนัขเน่า ประสาทหัวเหาจะรายงานผ่านมันสนองไปยังกองบัญชาการของนามธรรม ก่อเหตุให้เกิดความโกรธ สั่งการให้รูปธรรมคือมือจัดเอาไปทิ้งและแช่งชักหักกระดูกผู้ที่มาปล่อยอุจจาระหรือสุนัขเน่าไว้ ณ ที่นั้น แต่ตามพระปรมัตถ-ธรรมแล้ว สติสัมปชัญญะจะเข้าควบคุมบงการว่า นั่นเพียงแต่สีที่เห็นอย่างหนึ่งเท่านั้น อย่าไปยินดียินร้ายว่าเป็นของเน่าของเหม็น เพราะในร่างกายของมนุษย์ก็มีสิ่งเหล่านี้อยู่เต็มเปา จะไปโกรธไปเกลียดมันทำไมกัน ขอให้ผ่านไปด้วยความสงบ

เพื่อประโยชน์ให้เข้าใจง่ายขึ้นผมขออุปมาอุปมัยดังนี้ สมมุติว่า (๑) ร่างกายเท่ากับเป็นค่ายทหาร (๒) ตัวกิเลส คือ ศัตรูผู้จะเข้ามาย่ำยี (๓) ค่ายทหารนั้นมีประตูเป็นด่านประจำอยู่ห้าด่าน คือด่านจักขุ—ด่านโสตะ—ด่านฆานะ—ด่านชิวหา—ด่านกายา สำหรับ (ก) ด่านจักขุนั้น มีพันตรีหัวเหาเป็นผู้บังคับบัญชากองพันหัวเหา (ข) ด่านโสตะมีพันตรีวงแหวนเป็นผู้บังคับบัญชากองพันวงแหวน (ค) ด่านฆานะ มีพันตรีกีบแพะเป็นผู้บังคับบัญชากองพันกีบแพะ (ง) ด่านชิวหา มีพันตรีปลายกลีบดอกบัวเป็นผู้บังคับบัญชากองพันปลายกลีบดอกบัว (จ) ด่านกายามีพันตรีแผ่นปุ่ยฝ้าย (ฉ) ค่ายทหารนี้ มีหอรบเป็นหอคอยฟังเหตุการณ์มีพันตรีมโนซึ่งที่แท้เสมือนพลเอกวิญญาณ เป็นผู้บังคับบัญชากองพันวิทยุโทรทัศน์ฟังเหตุการณ์ความเคลื่อนไหวของศัตรู (ตัวกิเลส) โดยตรง (๔) กองเสนาธิการ มีพลตรีมันสมองเป็นผู้บังคับบัญชา (๕) การบัญชาการมีพลเอกวิญญาณ เป็นผู้บัญชาการใหญ่และ (ก) มีพลโทสัญญาเป็นที่ปรึกษาเทคนิคทางสังเกตจดจำ (ข) มีพลโทเวทนาเป็นที่ปรึกษาเทคนิคทางการพิจารณาว่าอะไร เป็นสุข เป็นทุกข์หรือไม่สุขไม่ทุกข์ คืออะไรจะก่อเกิดอิฏฐารมณ์ หรือจะก่อเกิดอนิฏฐารมณ์หรือจะเป็นกลางๆ ไม่ก่อเกิดความยินดียินร้ายเป็นอุเบกขา (ค) มีพลโทสังขาร เป็นที่ปรึกษามีหน้าที่พิจารณาว่าอะไรดีหรืออะไรชั่ว สมควรจัดประการใดแก่เหตุการณ์นั้นๆ (ง) พลเอกวิญญาณมีอำนาจหน้าที่จะบงการให้จัดอย่างไร ในเมื่อได้รับรายงานของท่านที่ปรึกษาทั้งสามนั้นแล้วและสั่งงานไปตามที่เห็นชอบ (๖) กองบังคับการมีพลโทรูป เป็นผู้บังคับบัญชาทหาร ที่จะดำเนินการตามคำบงการของพลเอกวิญญาณ ซึ่งส่งผ่านมาทางพลตรีมันสมองผู้เป็นใหญ่ในกองเสนาธิการ

(๗) อย่างไรก็ดียังมีจอมพลสติสัมปชัญญะผู้บังคับบัญชาการสูงสุด ควบคุมดูแลทั่วไปซึ่งค่ายทหารนั้น และเมื่อตัวกิเลสอันเป็นศัตรูใหญ่ยกทัพมาย่ำยีฉะนี้แล้ว ท่านจอมพลอาจสั่งยับยั้งคำบงการของกองบัญชาการ ในเมื่อพิจารณาเห็นว่า ความจริงแท้คือ สัจจะ ซึ่งจะประจักษ์ว่า ตัวกิเลสแสดงเป็นตัวศัตรูนั้น ที่แท้คือมายาเท่านั้นเอง จะมาทำอะไรไม่ได้จริงจังหากว่าค่ายทหารนั้นตั้งมั่นอยู่เฉยๆ

ค่ายทหารคือกายมนุษย์นั้น จะไม่มีจอมพลผู้บังคับบัญชาการสูงสุดเลย เว้นไว้แต่มนุษย์นั้นจะเป็นโยคีผู้ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ก่อเกิดสติสัมปชัญญะควบคุมพลเอกวิญญาณไว้ได้ หรือนัยหนึ่งปฏิบัติได้ญาณสำเร็จเป็นอริยบุคคลปราศจาก โลภะ—โทสะ—โมหะ ทั้งหลายเหล่านี้มีผู้กล่าวว่าเป็น **ขบวนการ** ในกายมนุษย์ ซึ่งผมสมมุติเทียบเคียงดุจดังค่ายทหาร

คราวนี้จะดำเนินเรื่องให้เห็นว่า กายมนุษย์ยาววาหนาคืบนี้ ที่สมมุติว่าเป็นค่ายทหาร มีขันธ์ห้าสมมุติเป็นนายทหารประจำค่าย ได้ปฏิบัติอำนาจหน้าที่กันอย่างไร ตัวอย่างเช่นมีความเคลื่อนไหวของกองทหารศัตรูตรงมายังค่ายนั้น พันตรีหัวเหาจะรายงานไปยังพลตรีมันสมองทันทีที่ได้เห็นเหตุการณ์ พลตรีมันสมองจะบอกรายงาน (ไม่แสดงความเห็นอย่างไร) ไปยังกองบัญชาการ (นามธรรม) พลโทสัญญาได้ทราบรายละเอียดเช่นนั้น ก็จะกล่าวฐานะผู้เคยจดจำได้ว่ากิริยาอย่างนี้ศัตรูจะเคลื่อนทัพเข้าโจมตีค่ายของเรา พลโทเวทนาจะรายงานต่อไปว่าอย่างนี้จะก่อให้เกิดทุกข์เดือดร้อนแก่ค่ายของเรา พลโทสังขารจะแสดงความเห็นเสนอพลเอกวิญญาณว่า อย่างนี้ไม่ดีแน่ ควรยกพลทหารเตรียมเข้าปะทะข้าศึกให้ทันท่วงทีตีทัพศัตรูให้แตก

พ่ายไป พลเอกวิญญาณ์ เมื่อเห็นชอบด้วย ก็จักบงการไปยังพลตรีมันสมองให้แจ้งแก่พลโทรูป เพื่อนำทหารออกไปต่อสู้กับศัตรู แต่ถ้าหากในค่ายทหารยาววาหนาคืบนั้น เป็นมนุษย์ที่ได้ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานลุล่วงเป็นอริยบุคคลแล้ว ก็จะเกิดปัญญารู้ความจริงแท้คือสัจจะ มีจอมพลสติสัมปชัญญะควบคุมว่าอย่ายกพลทหารไปรบราฆ่าฟันกันเลย เพียงแต่ตั้งมั่นอยู่ในค่าย เตรียมพร้อมไว้ให้ดีศัตรูคือตัวกิเลสก็จะไม่กล้ำกลายเข้ามาย่ำยีได้ แพ้ภัยไปเอง

ส่วนทางด่านอื่นเช่นด่านกองพันวงแหวนนั้น เมื่อได้ยินเสียงลูกระเบิดหรือเสียงยิงปืนของข้าศึกศัตรู พันตรีวงแหวนก็คงรายงานและเกิดผลทำนองเดียวกัน ทางด่านกองพันกีบแพะ หรือด่านกองพันปลายกลีบดอกบัว ทางด่านกองพันแผ่นปุยฝ้ายก็ไม่แตกต่างไปเป็นอย่างอื่น เว้นเสียแต่ทางหอคอยกองพันวิทยุโทรทัศน์นั้น พันตรีมโนได้รับข่าวโดยตรงแล้ว พลเอกวิญญาณ์อาจสั่งการผ่านพลตรีมันสมองทันทีโดยไม่พึ่งความเห็นพลโทที่ปรึกษาทั้งสามดังกล่าวมานั้น แต่จอมพลสติสัมปชัญญะอาจควบคุมยับยั้งเช่นกรณีอื่นได้

ทั้งหลายเหล่านี้แสดงให้เห็นว่า ในกายมนุษย์นี้มีขบวนการอันหนึ่งที่ดำเนินการต่าง ๆ ไม่ใช่ตัวตนของเราดอก ที่ทำอย่างนั้นทำอย่างนี้ กล่าวสั้น ๆ ก็คือว่า ขันธ์ห้านั่นแหละ เป็นผู้ดำเนินการ หรือพูดโดยย่อก็ได้แก่รูปนามนั้นเอง หาใช่เรา—ใช่เขา—ใช่ตัว—ใช่ตนไม่— เมื่อมีปัญญารู้ทะลุตลอดปลอดโปร่งเช่นนี้ ก็ละสักกายทิฐิได้อย่างแน่นอน ท่านจึงว่าการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานให้พิจารณาที่รูปนามในกายยาววาหนาคืบนี้ ซึ่ง **อริยสัจสี่** คือ ทุกข์—สมุทัย—นิโรธ—มรรค เกิดตรงนี้เอง ขอความสวัสดีมีชัยมงคลจงได้สนองแด่ท่านโยคีผู้ปฏิบัติธรรมนั้นเทอญ

การเข้าปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน

ของ

ศาสตราจารย์พระยานิติศาสตรไพศาลย์

เมื่อผมลาออกจากราชการประจำ และเลิกอาชีพอิสระที่เป็นทนายความไม่ต้องทำงานตลอดวัน จึงมีเวลาส่วนตัวค้นสมุดหนังสือที่มีสาระประโยชน์เพื่ออ่านทบทวนความจำ นึกขึ้นได้ถึงหนังสือเทศนาเสือป่าของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งได้รับแจกเมื่อครั้งดำรงตำแหน่งปลัดพระธรรมนูญเสือป่า ในหนังสือเล่มนี้มีใจความว่า ศาสนาคืออะไร และพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำของคนชาติไทย ซึ่งเป็นคำสั่งสอนรวมใจความว่า **ให้ละความชั่ว—ทำความดี—มีใจบริสุทธิ์** ข้อความนี้ได้สร้างเสริมความศรัทธาเดิมให้แก่กล้าขึ้นแก่ผมเป็นอย่างยิ่ง แล้วได้ค้นอ่านหนังสือหัวใจไตรสิกขา ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส อธิบายถึง ศีล — สมาธิ — ปัญญา รวมใจความว่ารักษาศีลเพื่อละความชั่ว เจริญสมาธิอบรมใจให้ทำความดี ปรุงปัญญามีใจบริสุทธิ์ผุดผ่องเกิดวิปัสสนาปัญญา ซึ่งมีอธิบายในหนังสือวิปัสสนากรรมฐานของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าพระองค์เดียวกันนั้นว่า "ฯลฯ ปัญญาอันเห็นตามเป็นจริง กำหนดสามัญลักษณ์ทั้ง ๓ คือ ความเป็นของไม่เที่ยง ๑ ความเป็นทุกข์ ๑ ความเป็นอนัตตา ๑ ถอนความถือมั่นด้วยตัณหามานะ ทิฐิเสียมิได้ ชื่อว่าวิปัสสนาปัญญา" วิปัสสนาปัญญามีอธิบายไว้อีกแห่งหนึ่งในหนังสือพระโอวาสธรรมบรรยายของสมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ พระสังฆราช ว่า "ฯลฯ ปัญญาที่พิจารณาเห็นแจ้งเป็นเครื่องชำระจิต ทำจิตให้ผ่องใสปลอดโปร่งจากความไม่รู้และยึดถือ ฯลฯ"

ครั้นแล้วเมื่อเดือนตุลาคม ๒๔๙๗ ผมได้รับเป็นเจ้าภาพกัณฑ์เทศน์มหาชาติกัณฑ์ ๑ ที่วัดมหาธาตุ และได้รับแจกหนังสือทางไปนิพพานโดยท่านเจ้าคุณอุดมวิชาญาณเถร อาจารย์สอนวิปัสสนากรรมฐานประจำสำนักวัดมหาธาตุ หนังสือเล่มนี้กล่าวถึงทางสายไปพระนิพพานว่า "ได้แก่การเจริญวิปัสสนาภาวนา เอาปรมัตถธรรมคือ รูปนามเป็นอารมณ์ ฯลฯ เป็นที่ไปแห่งเดียว คือมีอยู่ในพระพุทธศาสนาแห่งเดียวมิได้มีในศาสนาอื่น ฯลฯ และในความต่อไปได้อ้างถึงพระบาลี มีความสำคัญว่า "ฯลฯ เจริญสติปัฏฐานทั้ง ๔ เต็มที่แล้ว ผ่านน้อมไปโน้มไปเงื้อมไปสู่พระนิพพาน ฉันนั้นแล"

เผอิญผมมีหนังสือมหาสติปัฏฐานสูตรคำแปลของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ แห่งวัดเทพศิรินทราวาสอยู่เล่มหนึ่ง จึงได้เอาออกมาอ่านดูมีความสำคัญว่า "หนทางนี้เป็นหนทางที่ไปอันเอก เพื่อความหมดจดวิเศษของสัตว์ทั้งหลาย เพื่อก้าวล่วงความโศกและความร่ำไรเสีย เพื่อจะอัสดงค์ดับไปแห่งเหล่าทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุธรรมที่ถูกเพื่อทำพระนิพพานให้แจ้ง หนทางนี้ คือ สติปัฏฐาน ๔ อย่าง ฯลฯ (๑) ย่อมพิจารณาเห็นภายในกายเนือง ๆ อยู่ (๒) ย่อมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาเนือง ๆ อยู่ ฯลฯ (๓) ย่อมพิจารณาเห็นจิตในจิตเนือง ๆ อยู่ ฯลฯ (๔) ย่อมพิจารณาเห็นธรรมเนือง ๆ อยู่ ฯลฯ"

การพิจารณากายในกายนี้คือ กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน ซึ่งให้กำหนดรู้ลมหายใจออกหายใจเข้า และกำหนดรู้อิริยาบถต่าง ๆ เป็นต้นว่า เดิน—ยืน—นั่ง—นอน ตลอดจนทำสติสัมปชัญญะในการกิน—ดื่ม—เคี้ยว—ลิ้มรส

และทั้งการถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ อีกในการพูด นิ่งอยู่—ตื่น—กู้อวัยวะเข้าและเหยียดอวัยวะออก เป็นต้น

ระหว่างที่ทำการศึกษาพระมหาสติปัฏฐานสูตร และพยายามทดลองตามอยู่นั้น ก็มีมิตรสหายส่งบันทึกปาฐกถาของศาสตราจารย์วิลเลียม ออกัสต์ เปอร์เพีส ซึ่งแสดงที่พุทธสมาคมมาให้ ๑ เล่ม ท่านศาสตราจารย์ผู้นี้ได้รำพันถึงการเข้าปฏิบัติกรรมฐานด้วยลำพังตนเอง โดยอาศัยหนังสือตำราศึกษาไปด้วย มิได้มีอาจารย์กำกับแนะนำอยู่หลายปี ไม่มีผลสำเร็จสมประสงค์ จนกระทั่งได้อุปสมบทและจำพรรษา ณ วัดปากน้ำ อำเภอภาษีเจริญ จังหวัดธนบุรี มีท่านเจ้าคุณภาวนาโกศลเถรเป็นอาจารย์สอนกรรมฐานให้ จึงสำเร็จสมประสงค์ โดยกล่าวว่าได้อาศัยคัมภีร์พระวิสุทธิมรรคเป็นหลักสำคัญ ผมจึงจัดหาคัมภีร์นี้มาประกอบการศึกษาของผมไปพลางก่อน ซึ่งก็นึกคิดอยู่เหมือนกันว่า การพยายามทำโดยลำพังนี้กินเวลานาน อย่างไรก็ดีใน พ.ศ. ๒๔๙๘ นี้ ก็ได้รับหนังสือเกี่ยวกับวิปัสสนากรรมฐานของหลวงบริบาลเวชกิจ และบันทึกแนววิปัสสนากรรมฐานของพระทิพย์ปริญญา ซึ่งให้ความแจ่มใสในหลักปฏิบัติอย่างดียิ่ง ประกอบทั้งหนังสือเรื่องนำเที่ยวเมืองนอกเมืองในของเจ้าคุณอุดมวิชาญาณเถร จากมิตรสหายผู้หนึ่ง ซึ่งในหนังสือเล่มนี้ระบุถึงชื่อคุณเสวตร เปี่ยมพงศ์สานต์ ว่าเข้าปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานได้เป็นผลสมประสงค์ และโดยเหตุที่คุ้นเคยกันมาก่อน จึงได้สนทนากันในเรื่องปฏิบัติกรรมฐานนี้เป็นเหตุให้เกิดกำลังใจจะเข้าปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานบ้าง ซึ่งเดิม ๆ คิดเขวไปว่าเป็นเรื่องของภิกษุสามเณร แม่ชี หาใช่ของฆราวาสอย่างคุณเสวตรและผมที่จะเข้าทำกรรมฐานตามวัดวาอาราม และโดยเหตุที่ท่านสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์

แห่งวัดสระเกษ ฯ เป็นผู้ที่ผมเคยเคารพนับถือตลอดมา จึงได้ไปขอคำแนะนำในเรื่องจะปฏิบัติกรรมฐานนี้ เจ้าพระคุณท่านแนะนำว่าควรจะเข้าปฏิบัติกรรมฐานกับอาจารย์ที่เชี่ยวชาญและพำนักอยู่กับท่านชั่วคราวเลย แต่เจ้าพระคุณว่าขณะนี้ยังนึกไม่ออกว่า พระอาจารย์ผู้เฒ่าผู้แก่ที่เชี่ยวชาญในทางวิปัสสนากรรมฐานองค์ใด จะเหมาะสมที่จะรับผมเข้าไปอยู่ในความควบคุมกำกับแนะนำสั่งสอนกรรมฐานอย่างใกล้ชิดได้เป็นเฉพาะตัวต่อตัว ขณะนั้นพอดีมีอุบาสกอุบาสิกาหลายคนเข้ามาหาเจ้าพระคุณท่าน ผมจึงจำต้องอำลากลับ ภายหลังต่อมาได้พบกับพระทิพย์ปริญญาซึ่งเป็นกรรมการผู้หนึ่งอยู่ในคณะกรรมการแห่งสำนักวิปัสสนากรรมฐาน วัดมหาธาตุ จึงได้พูดจาสนทนากันในเรื่องนี้ ประกอบกับเวลาย่างเข้าเดือนเมษายน ปิดสมัยการศึกษาที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ซึ่งผมถูกเชิญไปสอนกฎหมายได้หยุดพักไปด้วย ประกอบทั้งการตรวจร่างกฎหมายที่คณะกรรมการกฤษฎีกาซึ่งผมเป็นกรรมการร่วมอยู่นั้น ได้งดการประชุมชั่วคราวระหว่างหน้าร้อนเดือนเมษายน พระทิพย์ปริญญาจึงเอื้อเฟื้อช่วยเหลือติดต่อกับสำนักวิปัสสนากรรมฐาน ให้ผมเข้าปฏิบัติได้ในเดือนเมษายนนั้น

พอวันที่ ๑๘ เมษายน ๒๔๙๘ เวลาเช้าผมได้นำดอกไม้ธูปเทียนไป ณ พระบรมธาตุ วัดมหาธาตุ ท่านเจ้าคุณพิมลธรรม อธิบดีสงฆ์วัดนั้นไปโปรดให้ศีล ๘ แล้วให้โอวาทและกรุณาแบ่งส่วนบุญกุศลให้เป็นกำลังเจริญวิปัสสนา ท่านเจ้าคุณอุดมวิชาญาณเถรให้กรรมฐานและสอนวิธีภาวนาวิธีเดินจงกรมตลอดจนกำหนดรู้อิริยาบถต่าง ๆ ในระหว่างปฏิบัติกรรมฐานอยู่นั้น พอเสร็จพิธีแล้วผมได้ไปยังเรือนพักข้างประตูเข้าบริเวณโบสถ์ ถึงเวลารับประทานอาหารเพลและจัดสถานที่พักเรียบร้อยแล้ว ญาติมิตรที่ไป

ส่งนั้นพากันกลับบ้าน ผมได้เริ่มเดินจงกรมกำหนด "ขวาย่างหนอซ้ายย่างหนอ" ตาเพ่งอยู่ที่ปลายนิ้วหัวแม่เท้าเป็นเวลาราว ๑ ชั่วโมง แล้วนั่งสมาธิภาวนา "พองหนอยุบหนอ" เรื่อยไป โดยให้จิตใจแนบอยู่ที่ท้องตลอดเวลาราว ๑ ชั่วโมงเศษ แต่ไม่มีปรากฏการณ์อย่างไรแม้จะได้ทำใจให้สงบระงับนิวรณ์ทั้ง ๕ สิ้นเชิงไปชั่วขณะแล้วก็ดี หูก็ยังละเมิดไปได้ยินเสียงคนพูดกันอยู่ข้างเรือนพัก มิหนำซ้ำไปสนใจในเรื่องที่เขาพูดกันเข้าอีก จนการภาวนา "พองหนอยุบหนอ" ชงักลงเป็นระยะ ๆ จึงลุกขึ้นไปเอาสำลีชุบน้ำหมาด ๆ อุดรูหูทั้ง ๒ เสีย แล้วมานั่งสมาธิภาวนาต่อไปอีก แต่หูเจ้ากรรมก็ยังได้ยินเสียงเขาพูดคุยกันอยู่อีก เป็นอันว่าเย็นวันนั้นทำสมาธิอะไรไม่ได้เลย จึงเปิดประตูเรือนพักออกไปเดินจงกรมรอบ ๆ บริเวณโบสถ์อยู่เกือบ ๒ ชั่วโมง แล้วกลับมาอาบน้ำนั่งพัก การเอาสำลีอุดหูก็ดี การปิดประตูก็ดี การอาบน้ำก็ดี ต้องกำหนดรู้ทุกอิริยาบถนั้น ๆ ซึ่งเป็นของยากไม่ใช่เล่น บางขณะก็รู้สึกว่าลืมกำหนดไปบ้างบางคราว ตอนค่ำเจ้าคุณอาจารย์มาสอบอารมณ์ ผมจึงรายงานทุกสิ่งทุกอย่างให้ท่านทราบ วันนั้นนอนแต่หัวค่ำเพราะข้างเคียงมีคนพูดคุยกันเสียงดังขรม ไม่เหมาะที่จะนั่งภาวนาให้เกิดสมาธิได้

รุ่งขึ้นวันที่ ๑๙ ตื่นขึ้นแต่เช้ามืดก่อนสว่างแล้วไปเดินจงกรมรอบบริเวณโบสถ์ชั่วโมงเศษกลับมารับอาหารเช้า แล้วเดินจงกรมบนเรือนพักและนั่งสมาธิภาวนาอยู่จนเวลารับอาหารเพล ตอนกลางวันเจ้าคุณอาจารย์มาสอบอารมณ์ ผมได้รายงานว่าเวลานั่งภาวนานั้นไม่มีปรากฏการณ์ผิดปกติอย่างไร นอกจากหลับตากำหนดรู้ "พองหนอ ยุบหนอ" เรื่อย ๆ ไปเท่านั้น ซ้ำหูยังได้ยินคนพูดกันเสียงขรมทำให้การภาวนา "พองหนอ ยุบหนอ" ชะงักเป็นครั้งคราว จนรู้สึกใจคอท้อแท้ว่าน่าจะทำกรรมฐานไม่สำเร็จสมประสงค์

แน่ ด้วยนึกถึงบันทึกแนววิปัสสนากรรมฐานของพระทิพย์ปริญญาว่าถ้าทำศีลวิสุทธิและจิตวิสุทธิไม่ได้ก็ไม่มีทางที่จะเจริญวิปัสสนากรรมฐานลุล่วงไปได้ ซึ่งความข้อนี้มีรับรองอยู่ในหนังสือวิปัสสนากรรมฐานของเจ้าพระคุณสมเด็จวันรัตแห่งวัดโสมนัสวิหารว่า "ฯลฯ อะไรเล่าเป็นรากเง่า เป็นเหตุเกิดขึ้นตั้งอยู่ของวิปัสสนานั้น ศีลวิสุทธิ (ความบริสุทธิ์ของศีล) จิตตวิสุทธิ์ (ความบริสุทธิ์ของจิต) ความบริสุทธิ์ของจิต คืออุปจารสมาธิและอัปปนาสมาธิวิสุทธิทั้ง ๒ นี้ เป็นรากเง่าเป็นเหตุเกิดขึ้นตั้งอยู่ของวิปัสสนานั้นผู้ที่จะเจริญวิปัสสนานั้นต้องปฏิบัติให้เป็นผู้มีศีลบริสุทธิ์ เป็นผู้มีจิตบริสุทธิ์ด้วยสมาธิเสียก่อนจึงควรจะเจริญวิปัสสนานั้นได้ ฯลฯ" แต่ท่านเจ้าคุณอาจารย์ผู้เปี่ยมไปด้วยความเมตตาปราณี ได้พูดปลอบใจให้มีความอดทนและเพียรพยายามต่อไป มีหูก็ต้องได้ยินเสียง ให้กำหนดรู้ว่า "ได้ยินหนอ ๆ" แล้วให้เพียรนั่งสมาธิภาวนาต่อไป

ตอนบ่ายไปเดินจงกรมที่ช่องทางข้างแถวพระพุทธรูป ตามระเบียงโบสถ์อยู่ชั่วโมงครึ่ง จึงนั่งสมาธิหลับตาภาวนา "พองหนอ ยุบหนอ" อยู่ที่ช่องคูหาหันหลังให้พระระเบียงนั้นนานสัก ๓๐ นาที รู้สึกว่าแขนทั้ง ๒ ข้างหายไป มีแต่นิ้วหัวแม่มือทั้ง ๒ ยังกระทบกันอยู่สักครู่ก็หายไปหมดแล้วเห็นพระพุทธรูปซึ่งเป็นพระระเบียงองค์หนึ่งมาลอยอยู่ข้างหน้า มีพระพักตร์ยิ้มละม้าย ทั้ง ๆ ที่ผมก็หลับตากำหนด "พองหนอ ยุบหนอ" อยู่ฉะนั้นผมได้ภาวนา "พองหนอ ยุบหนอ" เรื่อย ๆ ไป สักครู่ใหญ่พระพุทธรูปนั้นก็ค่อย ๆ จางลง ๆ แล้วหายไป คราวนี้รู้สึกเนื้อเต้นขนลุกซู่ซ่าแผ่ซ่านไปตามตัว กับทั้งรู้สึกสะอึกสะอื้นตื้นตันคอขึ้นมา ขณะนั้นลมหายใจเข้าออกก็ถี่ยิบลง ๆ ทุกที จนกำหนด "พองหนอ ยุบหนอ" แทบไม่ทัน หายใจรวย ๆ

บางลง ๆ แล้วก็รู้สึกสะดุ้งเฮือกคอพับผงะหงายไปข้างหลังสักอึดใจหนึ่ง ก็รู้สึกตัวตั้งศีรษะขึ้นแล้วหายใจเข้าออกแรงขึ้นและกำหนด "พองหนอ ยุบหนอ ทันลมหายใจ แล้วก็ภาวนา "พองหนอ ยุบหนอ" เรื่อย ๆ ไปรวมเวลาทั้งสิ้นเกือบ ๒ ชั่วโมงด้วยกัน จึงได้ยินเสียงคนพูดกันเอะอะก็ลืมตาขึ้นดู ยังคงเห็นแขนทั้งสอง ๒ ข้าง มือขวาทับมือซ้ายคงรูปเดิมโดยไม่รู้สึกเหน็บชาอย่างไรเลย แล้วกลับเรือนพักอาบน้ำนั่งพักผ่อนและเข้านอนเวลาราว ๒ ทุ่มเศษ ตื่นขึ้นเวลา ๒ ยามเศษรู้สึกคันตามแขนและขาเป็นกำลัง เดี๋ยวรู้สึกแปร๊บ ๆ ดังกับใครเอาเข็มมาแทงเนื้อตัวทั่วไปหมด จึงลุกไปอาบน้ำฟอกสบู่แล้วกลับมานอน แต่นอนไม่หลับ คันไปทั้งตัวเสมือนมดไรไต่ตอมไปทั่วสรรพางค์กาย ไปอาบน้ำอีกก็ไม่หายคัน จึงตกลงใจไม่นอนละคืนนี้ เดินจงกรมเสียสักชั่วโมงครึ่งแล้วก็นั่งเก้าอี้หลับตาภาวนา "พองหนอ ยุบหนอ" เสียสัก ๑๕ นาที แล้วทุกขึ้นเดินจงกรมและนั่งพักภาวนา "พองหนอ ยุบหนอ" บนเก้าอี้สลับกันไปตลอดคืน พอย่ำรุ่งก็อาบน้ำแล้วเดินจงกรมรอบนอกบริเวณโบสถ์ ๗ นาฬิกาเศษ เด็กนำปิ่นโตอาหารเช้ามาส่ง ผมจึงสั่งให้บอกที่บ้านมาจัดการชำระล้างห้องนอนด้วยสงสัยว่าจะมีเรือดไรซุกซ่อนอยู่ แต่พอรับอาหารแล้ว อาการผิดปกติเจ็บคันตามร่างกายก็หายไปเองราวกับปลิดทิ้ง

วันที่ ๒๐ ตอนเช้าหลังอาหาร ผมได้เดินจงกรมและนั่งภาวนาพองหนอ ยุบหนอที่เรือนพัก หลับตาภาวนาอยู่สักครู่รู้สึกสะดุ้งศีรษะเหวี่ยงคอพับ เอียงตะแคงไปทางซ้ายมืองึกหนึ่ง แล้วกลับรู้สึกตัวภาวนาพองหนอยุบหนอต่อไปใหม่ ชั่วเวลาอีกไม่ช้านักรู้สึกสะดุ้ง และศีรษะคว่ำมาข้างหน้าอีกถึง ๒ ครั้ง ห่างกันราว ๒—๓ นาที ขณะจวนจะสะดุ้งศีรษะคว่ำลงมา

นั้น หายใจรวย ๆ แทบจะขาดใจลง และภาวนาพอง–ยุบถี่ ๆ อย่างไรก็เกือบไม่ทัน เวลาจวนเพลจึงหยุดนั่งสมาธิแล้วอาบน้ำ พอดีท่านเจ้าคุณอาจารย์มาสอบอารมณ์ จึงรายงานปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นทุกประการ ทั้งเมื่อคืนและเช้าวันนี้ ท่านว่าที่อาการของศีรษะคว่ำมาข้างหน้าหรือหงายไปข้างหลังหรือข้าง ๆ นั้นคือ "สันตติขาด" และเล่าถึงเรื่องพระโมคคัลลานะพระสารีบุตร บรรลุผลสำเร็จใน ๗–๑๕ วัน ต่างกันตามบารมีที่สร้างสมมาการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานนั้น จะว่ายากก็ยาก จะว่าง่ายก็ง่าย

รับอาหารเพลแล้วเดินจงกรม และนั่งภาวนาพองหนอ–ยุบหนอที่เรือนพัก นั่งหลับตาภาวนาอยู่ไม่ช้าก็รู้สึกสะดุ้ง ศีรษะคว่ำไปข้างหน้ารวม ๔ ครั้ง ห่างกันราว ๒ ๓ นาทีเช่นเคย และสังเกตไม่ได้ว่าศีรษะคว่ำลงเมื่อขณะพองหนอ หรือขณะยุบหนอ เพราะเป็นเวลาขณะที่หายใจแผ่วเบาน้อยลง ๆ และภาวนาพองหนอ–ยุบหนอถี่มากจนจับขณะไม่ได้ พอหยุดนั่งสมาธิลุกไปอาบน้ำแล้ว เย็นลงไปเดินจงกรมในบริเวณโบสถ์ราวชั่วโมงเศษ จึงไปนั่งสมาธิภาวนาพองหนอ–ยุบหนอที่ระเบียงวิหาร ตอนหลับตาภาวนาอยู่ราว ๑๕ นาที รู้สึกว่ามือและแขนทั้ง ๒ ข้างหายไปดังวันก่อน แต่ก็หลับตาภาวนาต่อไป และได้สำนึกถึงความอุปการคุณของท่านเจ้าคุณอธิบดีสงฆ์ ท่านเจ้าคุณอาจารย์และญาติมิตร พร้อมกันสนับสนุนเป็นใจเดียวกัน น้ำตาก็ไหลนองแก้มขวาออกมาเอง สะอึกสะอื้นใหญ่ติด ๆ กันเรื่อย ๆ แล้วน้ำตานองแก้มซ้ายอีกข้างหนึ่งโชกทีเดียว ในใจนึกจะให้หยุดสะอื้นอย่างไร ก็ห้ามไม่หยุด ดูตื้นตันใจเป็นที่สุด เมื่อหายสะอึกสะอื้นลงแล้ว และระหว่างที่ภาวนาพองหนอ–ยุบหนอเรื่อย ๆ อยู่นั้น รู้สึกเห็นหญิงสาวคนหนึ่งนุ่งซิ่นสีแสดและสวมเสื้อสีเดียวกัน ผมดัดราบแต่บนศีรษะ

ลงมาถึงต้นคอ ผิวเนื้อขาวสะอาด เดินมาทางขวามือแล้วนั่งลงกราบ ผมได้ภาวนาพองหนอ—ยุบหนอเรื่อย ๆ และแรง ๆ อยู่สักครู่หนึ่ง รูปหญิงนั้นก็จางลง ๆ หายลับไป ตอนนี้ได้ยินเสียงเด็กนักเรียนคนหนึ่งร้องเรียกเพื่อนว่า "ดูซิคุณลุงคนนี้แกมานั่งหลับตาร้องไห้" ผมเลยลืมตาเห็นเด็กมายืนจ้องอยู่ข้างหน้า ผมจึงลุกขึ้นกลับเรือนพัก อาบน้ำล้างหน้าแล้วนอนแต่หัวค่ำ พอตอนตี ๒ ตื่นขึ้นเดินจงกรมและนั่งสมาธิภาวนาพองหนอ—ยุบหนอโดยเดินและนั่งสลับกันไปจนย่ำรุ่ง อาบน้ำแล้วไปเดินจงกรมรอบนอกบริเวณโบสถ์

วันที่ ๒๐ ท่านเจ้าคุณอาจารย์มาสอบอารมณ์ ผมได้เรียนรายงานข้อเท็จจริงที่ปรากฏทุกตอน ท่านสั่งว่าคืนนี้ก่อนนอนให้แผ่กุศลแก่หญิงที่มาปรากฏขณะนั่งภาวนา และแผ่กุศลให้สัตว์ทั้งหลายด้วย เพราะการเจริญวิปัสสนามีอานิสงส์สูงสุดกว่าการสร้างทานกุศลทั้งปวง และว่ารูปภาพมนุษย์หรือสัตว์ทั้งหลายที่มาปรากฏในขณะที่หลับตาภาวนานั้น ย่อมมาขอส่วนกุศลผลบุญแห่งการเจริญวิปัสสนาของเรา ในวันนี้ ทั้งตอนเช้าก่อนเพลและตอนบ่ายหลังเพล ตลอดจนเย็น การเดินจงกรมและการนั่งภาวนาได้ปฏิบัติไปเช่นวันก่อน ไม่มีปรากฏการณ์อย่างใด นอกจากสันตติขาดเป็นระยะแทบทุกครั้งที่นั่งหลับตาภาวนาอยู่นั้น คืนนั้นนอนแต่หัวค่ำเช่นเคย เพราะตอนนี้มีเสียงคนพูดกันดัง ๆ เสมอ ๆ แต่ได้ตื่นตอนตี ๒ น. แล้วลุกขึ้นอาบน้ำเดินจงกรมและนั่งภาวนาพองหนอ—ยุบหนอ สลับกันไปจนสว่าง ออกไปเดินจงกรมนอกและในบริเวณโบสถ์ จนถึงเวลาอาหารเช้า

วันที่ ๒๒ ตอนก่อนเพล ได้เดินจงกรมและนั่งภาวนาพองหนอ—ยุบหนอที่เรือนพัก ระหว่างหลับตาภาวนามีสันตติขาดหลายครั้ง ทั้งมีน้ำตาไหล

ออกมาในอาการอย่างวันก่อน กับให้รู้สึกว่ามือและแขนขาดหายไปเช่นคราวก่อน ๆ ตอนหลังเพลในเวลาบ่ายและเวลาเย็นเดินจงกรม และนั่งหลับตาภาวนาพองหนอ—ยุบหนอสลับกันไป มีอาการสันตติขาดบางครั้ง และมีอาการคันตามร่างกายเป็นครั้งคราว ผมก็ได้กำหนดรู้คันหนอ ๆ ทุกคราว ตอนค่ำท่านเจ้าคุณอาจารย์มาสอบอารมณ์ และผมก็รายงานเช่นเคยแล้วนอนแต่หัวค่ำ เวลาราวตี ๒ น. ก็ตื่นขึ้นอาบน้ำเดินจงกรม แล้วนั่งสมาธิภาวนาพองหนอ—ยุบหนอ จนย่ำรุ่ง แล้วไปเดินจงกรมตามถนนต่าง ๆ ภายในบริเวณวัด พอ ๗ น. เศษ กลับมารับอาหารเช้าที่เรือนพัก แล้วเดินจงกรมและนั่งภาวนาพองหนอ—ยุบหนอ สลับกันไปตลอดวัน ตอนเช้าและตอนบ่ายทำที่เรือนพัก ส่วนตอนเย็นเดินจงกรมในบริเวณโบสถ์ และนั่งสมาธิภาวนาที่แถวหน้าพระระเบียง เวลาหลับตานั่งภาวนาตอนเช้า มีสันตติขาดหลายครั้งทั้งศีรษะคว่ำมาข้างหน้า และผงะหงายไปทางหลังติด ๆ กันไป บางครั้งผงะหงายไปทางหลัง พอรู้สึกตัวตั้งศีรษะก็สะดุ้งคว่ำหน้าลงไปอีกในทันทีนั้นเอง ทุกคราวที่จะสะดุ้งคว่ำหน้าและผงะหงายหลังนั้นเกิดขึ้นขณะหายใจรวย ๆ น้อยลง ๆ ทุกที ๆ ในระหว่างที่ภาวนากำหนด พองหนอ ยุบหนอ อย่างถี่ ๆ ที่สุดนั้น คล้าย ๆ จิตใจจะเข้าภวังค์ขณะก่อนจะนอนหลับสนิทฉะนั้นแหละ พอรู้สึกตัวก็ภาวนาต่อไป คราวนี้รู้สึกว่ามือและแขนทั้ง ๒ ขาดหายไปอีก ทั้งรู้สึกตัวว่าลอยเบาโหวงและซู่ ๆ ซ่า ๆ ทั่วไปตามเนื้อตามตัวชอบกลจริง ๆ

วันที่ ๒๓ ตอนค่ำ ท่านเจ้าคุณอาจารย์ มาสอบอารมณ์ และสั่งเพิ่มแบบเดินจงกรมครบ ๖ แบบคือ วันแรกแบบ ๑ ขวาย่างหนอ ซ้ายย่างหนอ วันรุ่งขึ้นแบบ ๒ ยกหนอ เหยียบหนอ และวันต่อ ๆ มาสั่งเพิ่มทุกวัน คือ

แบบ ๓ ยกหนอ ย่างหนอ เหยียบหนอ แบบ ๔ ยกซ่นหนอ ยกหนอ ย่างหนอ เหยียบหนอ แบบ ๕ ยกซ่นหนอ ยกหนอ ย่างหนอ ลงหนอ ถูกหนอ แบบ ๖ ยกซ่นหนอ ยกหนอ ย่างหนอ ลงหนอ ถูกหนอ กดหนอ ส่วนการเดินนั้นให้เดินตามลำดับ เว้นระยะแบบละ ๕—๑๐—๒๐ นาทีตามสั่งไว้ เมื่อถึงวันนี้ท่านสั่งว่า ต่อไปถ้าเห็นว่าแบบไหนเดินสะดวก ก็ให้เลือกเดินได้ตามความพอใจ แต่ต้องเดินจงกรมให้ครบ ๖ แบบทุกคราวไปก่อน

วันที่ ๒๔ ตื่นตี ๓ น. ไปอาบน้ำแล้ว เดินจงกรมกับนั่งหลับตาภาวนา พองหนอ ยุบหนอ สลับกันไปจนย่ำรุ่ง จึงออกไปเดินจงกรมในบริเวณโบสถ์แล้วกลับมารับประทานอาหารเช้าที่เรือนพัก เสร็จอาหารแล้วเดินจงกรมและนั่งภาวนา พองหนอ ยุบหนอ สลับกันไปตลอดวัน เว้นระยะชั่วรับประทานอาหารเพลเท่านั้น ในการเดินจงกรมไปสุดทางก่อนย้อนกลับทางเดินนั้น ได้กำหนดรู้ว่า หยุดหนอ ยืนหนอรู้สึกว่าตัวเบา ศีรษะโงนเงนขณะยืนอยู่ ๒ – ๓ นาทีนั้น วันนี้ระหว่างนั่งหลับตาภาวนามีสันตติขาดมากที่สุด คือตอนก่อนย่ำรุ่ง ๒ ครั้ง หลังอาหารเช้าอีก ๗ ครั้ง ปรากฏชัดว่าขณะภาวนาว่า ยุบหนอ ๒ ครั้งใน ๗ ครั้งนี้ ตอนหลังอาหารเพล ๒ ครั้ง ส่วนตอนเย็นไปนั่ง ภาวนาที่ระเบียงโบสถ์ไม่ปรากฏอีก ตอนค่ำท่านเจ้าคุณอาจารย์มาสอบอารมณ์ แล้วสั่งให้อธิษฐานด้วยข้อความตามแบบที่มอบให้ไว้แล้วท่านจากไป ผมได้จุดธูปเทียนและบูชาด้วยดอกไม้แล้วแผ่ส่วนกุศลที่ได้เข้าปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานนี้ ให้แก่บิดามารดา ครูบาอาจารย์ผู้มีอุปการะคุณ และเทวดาตลอดจนสัตว์ทั้งปวง แล้วนั่งลงกล่าวคำอธิษฐานด้วยข้อความตามคำสั่ง แล้วหลับตาภาวนา พองหนอ ยุบหนอ เรื่อยไปจนรู้สึกง่วงเลยลงนอนหลับไป แล้วตื่นขึ้นเวลาตี ๒ น. ของวันที่ ๒๕ ได้อาบน้ำ

แล้วเดินจงกรม และนั่งภาวนา พองหนอ ยุบหนอ พอหลับตาภาวนาอยู่สักครู่ก็มีสันตติขาด ๒ ครั้ง เดินบ้างนั่งบ้างอยู่ที่เรือนพักจนย่ำรุ่งจึงไปเดินจงกรมข้างนอกและข้างในบริเวณโบสถ์จน ๗ น. กลับมารับประทานอาหารเช้าแล้ว ปวดศีรษะ และคัดจมูกเป็นหวัดรู้สึกอึดอัดเลยไม่ได้นั่งสมาธิภาวนาเลย พอหลังอาหารเพลไปเดินจงกรมที่ทางเดินแถวหน้าพระระเบียง แล้วนั่งสมาธิภาวนา "พองหนอ ยุบหนอ" ที่ระเบียงโบสถ์ ขณะนั้นมีฝนตกปรอย ๆ รู้สึกเย็นซ่าไปทั้งตัว จึงกลับเรือนพักรู้สึกเจ็บคอนิดหน่อย ท่านเจ้าคุณอาจารย์มาสอบอารมณ์ตอนค่ำแล้วสั่งให้ทำคำอธิษฐานใหม่ก่อนทำสมาธิด้วยข้อความว่าภายใน ๒๔ ชั่วโมงนี้ ขอให้ความเกิดดับปรากฏให้มากระหว่างนั่งสมาธิภาวนา พอท่านเจ้าคุณอาจารย์จากไปแล้ว ผมก็เข้ามุ้งสวดมนต์และกล่าวแผ่ส่วนกุศลให้แก่บิดามารดา ครูบาอาจารย์ เทวดา และสัตว์ทั้งปวง แล้วนั่งอธิษฐานตามคำสั่งก่อนทำสมาธิภาวนา แต่คืนนี้การเป็นหวัดทำให้คัดจมูกรู้สึกอึดอัดและเวียนหัว จึงเอนตัวลงนอนเวลา ๒ ทุ่มเศษ

วันที่ ๒๖ ตื่นก่อนตี ๒ น. นิดหน่อย ได้เดินจงกรมและนั่งภาวนา "พองหนอ ยุบหนอ" มีสันตติขาด ๕ ครั้ง คือศีรษะฟุบคว่ำหน้าลงนิดหนึ่งแล้วสะดุ้งศีรษะคว่ำลงข้างหน้าอีก ๒ ครั้ง ๆ ละนาน ๆ และยาวกว่าคราวก่อนใดทั้งสิ้น แล้วสะดุ้งหน้าคว่ำลงอีก ๒ ครั้ง รู้สึกนิดหน่อย ภาวนา "พองหนอ ยุบหนอ" ต่อ ๆ ไปแล้วรู้สึกอึดอัดคัดจมูกแล้วคันคอแล้วไอ จึงลุกขึ้นเดินจงกรมตามแบบทั้ง ๖ ย้อนไปย้อนมาจนย่ำรุ่ง แล้วออกไปเดินจงกรมนอกบริเวณโบสถ์ถึง ๗ น. กลับมารับประทานอาหารเช้าแล้วเดินจงกรมและนั่งสมาธิภาวนา "พองหนอ ยุบหนอ" อีกต่อไปที่เรือนพัก มีสันตติขาด ๕ ครั้ง ๒ ครั้งแรกไม่สู้นานเพียงใดนัก ๒ ครั้งกลางนานยาวมากที่

เดียว ส่วนครั้งสุดท้ายรู้สึกนิดหน่อย หลังอาหารเพลไปเดินจงกรมที่ระเบียงโบสถ์และนั่งสมาธิภาวนาที่นั่นหลายชั่วโมง จึงรู้สึกเสมือนเข็มแทงแปร๊บ ๆ ไปตามแขนตามขาเนื้อตัวเรื่อย ๆ ไป จะกำหนดรู้อย่างไรก็ไม่หาย ภาวนา "พองหนอ ยุบหนอ" ต่อไปอีกนานก็ไม่หาย ตกลงกลับเรือนพัก ตอนค่ำท่านเจ้าคุณอาจารย์มาสอบอารมณ์ แล้วสั่งให้ทำคำอธิษฐานต่อไปอีกว่าภายใน ๑ ชั่วโมงที่นั่งสมาธินี้ขอให้ความเกิดดับปรากฏให้มาก และว่าภายในกำหนด ๑ ชั่วโมงนี้จะปรากฏความเกิดดับหรือไม่ก็ตาม ถ้าไม่รู้สึกเมื่อยก็ให้กำหนด "พองหนอ ยุบหนอ" ต่อไปเถิด จนทนไม่ไหวแล้วจึงลุกขึ้นเดินจงกรมตามแแบบทั้ง ๖ และให้กลับลงนั่งสมาธิต่อไป โดยทำคำอธิษฐานว่าภายใน ๓๐ นาทีนี้ ขอให้ความเกิดดับปรากฏให้มาก และภายหลังให้อธิษฐานโดยลดลงเป็น ๑๕—๑๐—๕ นาทีโดยลำดับ ซึ่งรวมกันเป็น ๑ ชั่วโมง พอท่านเจ้าคุณอาจารย์จากไปแล้ว รู้สึกเจ็บและคันคอกับไอเรื่อย ๆ ด้วยหวัดยังไม่หาย จึงเข้านอนก่อน ๒ ทุ่ม

วันที่ ๒๗ ตื่นตี ๒ น. เดินจงกรมเกือบชั่วโมงแล้วนั่งอธิษฐานว่าภายใน ๓๐ นาที ขอให้ความเกิดดับปรากฏให้มาก พอกำหนด "พองหนอ ยุบหนอ" อยู่สัก ๑๕ นาที ก็รู้สึกสะดุ้งศีรษะฟุบไปข้างหน้า ๒ ครั้งติด ๆ กัน และฟุบลงไปอีกเป็นครั้งที่ ๓ ซึ่งนานไขอยู่ และตอนนั้นหายใจถี่และหายใจรวย ๆ จนกำหนด "พองหนอ ยุบหนอ" ถี่ยิบตามไป แล้วรู้สึกจิตใจว่างเฉยอยู่สัก ๒—๓ นาที ขณะนั้นรู้สึกชุ่มชื่นตัวเบา จิตใจสบายอย่างกล่าวไม่ถูก ไม่เคยชุ่มชื่นใจใด ๆ ในชีวิตเท่าขณะนั้น พอรู้สึกตัวเป็นตัวของตัวแล้ว ก็ได้กำหนด "พองหนอ ยุบหนอ" ต่อไป ทีนี้มีปวดศีรษะแง่ขวาจี๊ด ๆ เรื่อย ๆ จะกำหนดรู้ "ปวดหนอ ๆ" และแนบใจไปที่ ๆ ปวดอย่างไรก็ไม่หาย ... จึงเอนตัวลงนอนหลับไป ตื่นเวลาย่ำรุ่งออกเดินจงกรมตามบริเวณโบสถ์เช่น

เคย และหลังอาหารเช้าแล้ว ได้เดินจงกรมและนั่งสมาธิโดยอธิษฐาน ๓๐ นาที เช่นคราวก่อน พอหลับตาภาวนา "พองหนอยุบหนอ" ไปได้ประเดี๋ยวเดียวสะดุ้งศีรษะฟุบคว่ำ ๑ ครั้ง รู้สึกนิดหน่อย ได้ภาวนาต่อไปจนกะประมาณ ๓๐ นาที ก็ลุกขึ้นเดินจงกรมแล้วนั่งลงอธิษฐานว่า ภายใน ๑๕ นาทีขอให้ความเกิดดับปรากฏให้มาก และได้ภาวนาต่อไปจนครบกำหนดก็ไม่ปรากฏความเกิดดับ จึงเดินจงกรมและนั่งอธิษฐาน ๑๐--๕ นาทีโดยลำดับ ไม่ปรากฏความเกิดดับอย่างไร ตอนบ่ายไปเดินจงกรมที่ระเบียงโบสถ์และนั่งภาวนาที่นั้น โดยทำคำอธิษฐานเช่นเดียวกัน ปรากฏว่ามีความเกิดดับ ๔ ครั้ง ๆ แรกรู้สึกนิดหน่อย ส่วนครั้งที่ ๒ ๓ นานหน่อย แล้วภายหลังในคำอธิษฐาน ๑๕--๑๐--๕ นาที ไม่ปรากฏความเกิดดับเลย ตอนเย็นเจ้าคุณอาจารย์มาสอบอารมณ์ ผมจึงรายงานเช่นเคย ท่านทักว่าได้ให้อธิษฐานขอให้ความเกิดดับปรากฏภายใน ๑ ชั่วโมง แต่แม้จะได้อธิษฐานเพียง ๓๐ นาทีแล้วปรากฏความเกิดดับใน ๑๕ นาทีก็ดีแล้ว ส่วนที่ให้อธิษฐาน ๑๕--๑๐--๕ นาทีโดยลำดับนั้น มิได้ให้ไปเดินจงกรมในระหว่างระยะกำหนดนาทีนั้น ๆ เมื่อลุกขึ้นเดินจงกรมในระหว่างนั้น ทำให้ "สมาธิ" ชะงักและเสื่อมเซาไป จึงไม่มีสันตติขาดเลย ท่านได้สั่งว่าต่อไปให้อธิษฐานก่อนกำหนด "พองหนอ-ยุบหนอ" ว่า "ขอให้ใจสงบนิ่ง ๕ นาที" แล้วจึงให้ภาวนา "พองหนอ-ยุบหนอ" ต่อไป และเตรียมตัวเข้าฟังพระธรรมเทศนาลำดับญาณในโบสถ์ ในวันที่ ๑ พฤษภาคมต่อไป ในระหว่างที่ท่านจะไปแสดงพระธรรมเทศนาลำดับญาณต่างจังหวัด วันที่ ๒๘--๒๙--๓๐ นั้น ให้ผมปฏิบัติเช่นเคยตามที่สั่งไว้ และจะมีอาจารย์ผู้ช่วยมาทำการสอบอารมณ์แทบทุกวัน คืนนี้ผมเข้านอนเวลา ๒๐.๓๐ น. และตื่นเวลา ๑.๓๐ น.

แห่งวันที่ ๒๘ แล้วเดินจงกรมและนั่งอธิษฐานให้ใจสงบนิ่ง ๕ นาที ครบกำหนดแล้วอธิษฐานให้ความเกิดดับปรากฏอย่างชัดใน ๑ ชั่วโมง และ ๓๐--๑๕- ๑๐—๕ นาทีโดยลำดับ ระหว่างนั่งสมาธิภาวนา "พองหนอ ยุบหนอ" ตอนก่อนสว่างนั้น สันตติขาด ๕ ครั้ง มีอย่างชัด ๒ ครั้ง ตอนเช้า ๑๑ ครั้ง โดยมีอย่างชัด ๔ ครั้ง ตอนหลังเพล ๓ ครั้ง โดยครั้งที่ ๑ ศีรษะฟุบลงมาเกือบถึงตัก รู้สึกว่าทั้งชัดและยาวมาก ตอนค่ำนอนราว ๒๐.๓๐ น. แล้วตื่นเวลา ๓.๓๐ น. แห่งวันที่ ๒๙ เดินจงกรมและนั่งอธิษฐานเช่นเคย ปรากฏสันตติขาดตอนก่อนสว่าง ๓ ครั้ง และชัดมาก ๑ ครั้ง ตอนเช้า ๙ ครั้ง มีอย่างชัด ๑ ครั้ง ตอนหลังเพลมีมิตรสหายมาเยี่ยมหลายคน มีคำถามว่า ผ่านกี่ญาณแล้ว? ผมตอบว่าไม่ทราบ เพราะอาจารย์ไม่ได้บอกอย่างไรในข้อนี้ให้ทราบเลย วันนั้นนอนแต่หัวค่ำ ตื่นเวลา ๑ น. แห่งวันที่ ๓๐ เดินจงกรมและนั่งอธิษฐานตามสั่ง ระหว่างนั่งสมาธิตอนก่อนสว่างไม่ปรากฏอะไรเลย (น่าจะเป็นด้วยก่อนนอนมีคนพูดคุยด้วยตลอดเวลา เป็นเหตุให้สมาธิเสื่อมเซาไป ตอนเช้าสันตติขาด ๓ ครั้ง อย่างชัดเจน ๒ ครั้ง ตอนบ่าย ๒ ครั้งอย่างน้อย ๆ ท่านอาจารย์ผู้ช่วยได้มาสอบอารมณ์แทนเจ้าคุณอาจารย์ทุกวันมา และค่ำวันนี้สั่งว่าไม่ต้องอธิษฐานให้ความเกิดดับปรากฏขึ้นอย่างไร แต่ขอให้อธิษฐานว่า ขอให้ใจสงบนิ่งไป ๕ นาที แล้วเพิ่มขึ้นเป็น ๑๐—๑๕—๒๐—๓๐ นาทีโดยลำดับ ผมนอนแต่หัวค่ำ แล้วไปตื่นเวลา ๒ น. แห่งวันที่ ๑ พฤษภาคม ลุกขึ้นเดินจงกรมและนั่งสมาธิอธิษฐานขอให้ใจสงบนิ่งดับไป ๕ นาที รู้สึกสงบนิ่งชุ่มชื่นตัวเบาสบายอยู่ประเดี๋ยวเดียว หลับตานิ่งต่อไปโดยให้ใจนิ่ง ๆ ไม่นึกอะไรทั้งหมด และไม่ภาวนา "พองหนอ ยุบหนอ" เลยอยู่ประมาณ ๑๐ นาที ใจก็ไม่สงบดับไป จึงลุกขึ้นเดินจงกรมเกือบ

๒ ชั่วโมง ลงนั่งหลับตาอธิษฐานขอให้ใจสงบนิ่งดับอารมณ์ทั้งหมด นั่งหลับตาทำใจสงบอยู่เฉย ๆ ๓๐ นาที ก็ไม่ได้ผลตามคำอธิษฐานจนสว่าง จึงออกไปเดินจงกรมนอกและในบริเวณโบสถ์ พอ ๗ น. เศษ กลับมารับประทานอาหารเช้า แล้วเดินจงกรมบ้าง นั่งอธิษฐานบ้าง จนรับประทานอาหารเพลแล้วเวลาบ่าย ๑ โมง จึงไปเข้าโบสถ์รอฟังแสดงพระธรรมเทศนาลำดับญาณ มีภิกษุ สามเณร แม่ชี อุบาสก และอุบาสิกา รวม ๒๐๐ เศษ ซึ่งเป็นโยคีผู้ฝ่ายการปฏิบัติ ณ สำนักนี้ และสำนักจังหวัดที่ใกล้เคียง เวลาบ่ายเกือบ ๒ โมงเศษ ท่านอาจารย์อาสภะเถร ได้ขึ้นบนธรรมมาสน์ แล้วท่านเจ้าคุณอุดมวิชาญาณเถร ได้รายงานจำนวนโยคีผู้ซึ่งพร้อมกันมาฟังพระธรรมเทศนาลำดับญาณ เมื่อท่านเจ้าคุณอาจารย์ออกไปแล้ว ท่านพระอาจารย์อาสภะเถร ก็เริ่มแสดงพระธรรม ๆ ในภาษาพม่ามีล่ามแปลเป็นภาษาไทยที่ละตอนสลับกันไป ใจความสำคัญก็คือ อธิบายถึงลักษณะของญาณทั้ง ๑๖ ว่ามีปรากฏการณ์ (ปฏิกิริยา) เกิดขึ้นขณะเจริญวิปัสสนาในลักษณะอย่างไรบ้าง ซึ่งเรียกตามศัพท์ว่า สภาวะของญาณ สรุปในที่สุดแล้วจึงกล่าวว่า ถ้าสภาวะของญาณใดปรากฏขึ้นในระหว่างเจริญวิปัสสนาครบถ้วนทุกญาณแก่โยคีผู้ใด โยคีผู้นั้นก็พยากรณ์ตนเองได้ว่า ได้เข้าถึงพระธรรมขั้นพระโสดาบันแล้วเป็นอริยบุคคลจะไม่เห็นหน้าพระยายมเลย เพราะประตูอบายภูมิได้ปิดแล้วสำหรับท่านผู้นั้น และผู้นั้นจะไม่ประมาทต่ออกุศลใด ๆ ขึ้นอีก ดังคำเตือนในบาลีว่า "อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ" อนึ่ง พระโสบันละบาปอกุศลธรรมได้หลายประการ คือ (ก) สัญโญชน์ ๑๐ จะละได้ ๓ (๑) ไม่เห็นขันธ์ ๕ ว่าเป็นตัว เป็นตน เป็นเรา เป็นเขา "สักกายทิฏฐิ" (๒) ไม่สงสัยในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ "วิจิกิจฉา" (๓) ไม่ปฏิบัติผิด "สีลัพพต-

ประมาท" (ข) อกุศลกรรมบถ ๑๐ ละได้ ๕ (๑) ไม่ฆ่าสัตว์ "**ปาณาติบาต**" (๒) ไม่ลักทรัพย์ "**อทินนาทาน**" (๓) ไม่ผิดลูกเมียท่าน "**กาเมสุมิจฉาจาร**" (๔) ไม่กล่าวเท็จ "**มุสาวาท**" (๕) ไม่เป็นคนมิจฉาทิฐิ (ค) อกุศลจิต ๑๒ ละได้ ๕ ประการ (๑) ความโลภทั้ง ๔ คือ "**ทิฐิสัมปยุตตจิต ๔**" และความหลง "**วิจิกิจฉา ๑**" (ง) อุปกิเลส ๑๐ ละได้ ๖ ประการ (๑) ลบลู่บุญคุณท่าน "**มักขะ**" (๒) ตีเสมอ คือยกตนเทียมท่าน "**ปลาสะ**" (๓) ริษยาผู้อื่นด้วยเห็นเขาได้ดีทนอยู่ไม่ได้ "**อิสสา**" (๔) ตระหนี่ "**มัจฉริยะ**" (๕) เจ้าเล่ห์ "**มายา**" (๖) โอ้อวด "**สาเถยยะ**" (ดูหนังสือปิดประตูอบาย โดยท่านเจ้าคุณอุดมวิชาญาณเถร ตีพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๙๘)

ในวันแสดงพระธรรมเทศนาลำดับญาณครั้งนี้ ฤกษ์ดีฝนโปรยตลอดวัน และพอค่ำลงฝนกระหน่ำใหญ่เสียงฟ้าร้องก้องกังวาฬ จนท่านพระอาจารย์ต้องหยุดพัก เมื่อย่ำค่ำ แล้วทุ่มเศษจึงเริ่มต่อไปอีกแล้วจึงสิ้นเมื่อเวลาจวน ๒ ยาม เวลากลับออกจากโบสถ์ต้องบุกน้ำท่วมสักศอกหนึ่งได้ อนึ่ง ท่านเจ้าคุณอุดมวิชาญาณเถรได้แจกหนังสือวิสุทธิและลำดับญาณโดยย่อ เป็นคู่มือแก่โยคีผู้ผ่านการปฏิบัติวิปัสสนาซึ่งอยู่ในโบสถ์เมื่อก่อนเริ่มการแสดงพระธรรมเทศนาลำดับญาณ ฉะนั้นเราจึงอาศัยดูหนังสือนี้พร้อมไปกับการฟังคำเทศนาอธิบายแต่ต้นจนปลายเข้าใจได้สะดวกยิ่ง

รุ่งเช้าวันที่ ๒ ท่านเจ้าคุณอาจารย์ถามผมว่าจะกลับบ้านหรือจะปฏิบัติต่อไป ผมได้เรียนว่าวันที่ ๑๐ ทางมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เชิญไปกำกับการสอบไล่สำหรับลักษณะวิชาที่สอนจึงคิดจะกลับบ้าน แล้วมีโอกาสใหม่จึงจะมาเข้าปฏิบัติต่อไป ท่านว่าสมาธิกำลังดีถ้ากลับไปแล้วมาปฏิบัติใหม่จะต้องเริ่มต้นขึ้นไปใหม่ จึงเป็นอันว่าบ่ายวันนี้ได้รับกรรมฐานขั้นต่อไป

โดยท่านให้ภาวนา พองหนอ ยุบหนอ เช่นเดิม แต่การเดินจงกรมให้ตั้งต้นด้วยแบบ ๑ — ๒ — ๓ ไปทีเดียวการเดินจงกรมและนั่งภาวนา พองหนอยุบหนอ ได้ผลสันตติขาด ๕ ครั้ง ถึงตอนค่ำนอน ๒ ทุ่มเศษ ตื่นขึ้นเกือบตี ๑ น. แห่งวันที่ ๓ ตอนก่อนสว่างเดินจงกรมและนั่งสมาธิ ไม่ปรากฏสภาวะแห่งญาณประการใด ตอนกลางวันไปเดินจงกรมในบริเวณโบสถ์แล้วไปนั่งสมาธิ ณ พระมณฑปพระบรมธาตุมีสันตติขาดรวม ๗ ครั้ง และตอนเย็นขณะนั่งภาวนารู้สึกตัวเบา และตัวโยกไปข้างหน้าแล้วกลับมาข้างหลังรวมประมาณ ๑๐ ครั้ง คืนนี้นอนราว ๓ ทุ่ม แล้วตื่นก่อนตี ๑ น. แห่งวันที่ ๔ ตอนก่อนสว่างเดินจงกรมและนั่งสมาธิไม่มีสภาวะญาณใดๆ ปรากฏตอนเช้าท่านเจ้าคุณอาจารย์มาสอบอารมณ์แล้วสั่งเพิ่มแบบ ๔ ในการเดินจงกรม ตอนบ่ายเดินจงกรมและนั่งภาวนาไม่ปรากฏสภาวะญาณอย่างใดตอนค่ำในระหว่างภาวนามีสันตติขาด ๗ ครั้ง แล้วนอนเวลาเกือบ ๔ ทุ่มตื่นขึ้นตี ๑ น. แห่งวันที่ ๕ เดินจงกรมและนั่งภาวนาสันตติขาด ๓ ครั้งๆที่ ๓ สะดุ้งสุดตัวฟุบศีรษะลงแล้วสบัดไปทางขวามืออย่างแรงและรู้สึกตัวเบาเสมือนลอยสูงขึ้นไปจากพวงมาลัยยางรองนั่งสัก ๒—๓ นิ้วได้ ตอนเช้าสว่างแล้วไปเดินจงกรมและนั่งสมาธิที่บันไดประตูโบสถ์ รู้สึกตัวเบาและลอยขึ้นมาโยกไปด้านหน้าแล้วโยกกลับมาทางด้านหลังซ้ำกันอยู่หลายหนราว ๑๐ นาทีด้วยกัน ตอนสายท่านเจ้าคุณอาจารย์มาสอบอารมณ์และสั่งเพิ่มเดินจงกรมแบบที่๕ แล้วสั่งให้อธิษฐานตามข้อความในแบบ ตอนกลางวันไปเดินจงกรมในบริเวณโบสถ์และนั่งสมาธิในพระมณฑปพระบรมธาตุโดยอธิษฐานตามคำสั่งก่อนภาวนา พองหนอ ยุบหนอ มีอาการตัวลอยและตัวโยกไปทางข้างหน้า ๔ –๕ ครั้ง เว้นระยะ ๒ –๓ นาที ตอนกลางคืนเดินจงกรมและนั่งสมาธิ

ไม่ปรากฏสภาวะญาณอย่างใดเลย นอนเวลา ๒ ทุ่มเศษ ตื่นขึ้นเวลา ๑ น. แห่งวันที่ ๖ เดินจงกรมและนั่งอธิษฐานแล้วภาวนา พองหนอ ยุบหนอ เรื่อยไป รู้สึกตัวเบาลอยขึ้นจากพวงมาลัยยางรองนั่งนิด ๆ และตัวโยกเยก ๆ แล้วก็หายไปแล้วรู้สึกเช่นนั้นอีก เป็นอยู่หลายครั้งแล้วสะดุ้งที่ไหล่ขวาและศีรษะฟุบไปทางด้านหน้า ๕ ครั้ง เว้นระยะห่างกันหลายนาที พอย่ำรุ่งออกไปเดินจงกรมนอกและในบริเวณโบสถ์ถึง ๗ น. รับประทานอาหารเช้าท่านเจ้าคุณอาจารย์มาสอบอารมณ์และสั่งเพิ่มเดินจงกรมแบบที่ ๖ กับสั่งให้อธิษฐานใหม่ว่า ภายในชั่วโมงที่นั่งสมาธินี้ขอให้ญาณที่ ๔ จงเกิดขึ้นให้มาก นั่งสมาธิภาวนาพอสมควรแล้วเดินจงกรมให้ครบ ๖ แบบ แล้วนั่งอธิษฐานขอให้ญาณที่ ๕ จงเกิดขึ้นให้มาก นั่งสมาธิภาวนาพอสมควรแล้วเดินจงกรมให้ครบ ๖ แบบ แล้วนั่งอธิษฐานขอให้ญาณที่ ๖—๗—๘—๙—๑๐—๑๑ เกิดขึ้นให้มาก โดยเดินจงกรมครบ ๖ แบบคั่นแต่ละญาณไปตามลำดับรวม ๘ ครั้ง พอท่านเจ้าคุณอาจารย์กลับไปแล้วผมได้เดินจงกรมและอธิษฐานนั่งสมาธิภาวนาตามสั่งที่เรือนพัก แล้วตอนบ่ายไปเดินจงกรมในบริเวณโบสถ์และทำสมาธิในพระมณฑปพระบรมธาตุโดยได้อธิษฐานตามคำสั่ง ตอนเย็นฟังพระธรรมเทศนา เกี่ยวกับวิปัสสนากรรมฐานเพราะเป็นวันพระ ตอนกลาง-คืนไม่ได้ไปเวียนเทียนวิสาขบูชาที่บริเวณโบสถ์ แต่นั่งทำกรรมฐานที่เรือน-พักแล้วนอน ๓ ทุ่มเศษ ตื่นตี ๔ น. แห่งวันที่ ๗ เดินจงกรมและนั่งอธิษฐานแล้วทำสมาธิภาวนา พองหนอ ยุบหนอ ทั้งก่อนสว่างและหลังอาหารเช้าที่เรือนพัก ส่วนหลังเพลไปเดินจงกรมและนั่งทำสมาธิที่ระเบียงโบสถ์ และท่านเจ้าคุณอาจารย์มาสอบอารมณ์และสั่งให้อธิษฐานขอให้ใจสงบนิ่งนานตามสมควร และว่านานได้มากเท่าใดยิ่งดี ตอนกลางคืนได้เดินจงกรมและนั่งอธิษฐานแล้วทำสมาธิภาวนาต่อไปจนดึกแล้วจึงนอน

วันที่ ๘ เวลาย่ำรุ่งไปเดินจงกรมในบริเวณโบสถ์จนถึงเวลารับประทานอาหารเช้า แล้วนำดอกไม้ธูปเทียนไปลาท่านเจ้าคุณอาจารย์และท่านเจ้าคุณอธิบดีสงฆ์ ท่านทั้ง ๒ ได้ให้โอวาทตามสมควรแล้วกลับบ้าน ท่านเจ้าคุณอาจารย์ว่าในวันที่ ๑๕ พฤษภาคม ตอนบ่ายจะมีแสดงพระธรรมเทศนาลำดับญาณ สมควรมาฟังด้วย พอถึงกำหนดผมได้ไปฟังท่านเจ้าคุณอาจารย์แสดงพระธรรมเทศนาลำดับญาณ อธิบายถึงสภาวะของญาณต่าง ๆ แต่ต้นจนปลายทำนองเดียวกันกับที่ท่านอาจารย์อาสภะเถระ แสดงเมื่อวันที่ ๑ นั้น

ตามที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่าการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานนั้น มีอาจารย์ควบคุม สอบอารมณ์ผู้เข้าปฏิบัติเพื่อทราบถึงปฏิกิริยาแห่งสภาวะของญาณต่าง ๆ ๑๖ ญาณนั้นได้ปรากฏเกิดขึ้นแก่ผู้นั้นครบบริบูรณ์แล้วหรือหาไม่ และเมื่อเกิดปรากฏการณ์ครบบริบูรณ์แล้ว ท่านอาจารย์ก็นัดฟังพระธรรมเทศนาลำดับญาณ ท่านอาจารย์ผู้กำกับควบคุมมิได้รับรองว่าผู้นั้นผ่านญาณใดบ้างแล้ว ดังข้อคำที่เขียนไว้ในหนังสือวิสุทธิและลำดับญาณที่แจกในวันนั้นว่า "พิมพ์เป็นคู่มือแก่โยคีผู้ผ่านการปฏิบัติวิปัสสนาไปดีแล้ว" ประกอบทั้งท่านอาจารย์ผู้แสดงพระธรรมเทศนาลำดับญาณก็แจ้งแก่โยคีผู้ปฏิบัติมาด้วยดีแล้วนั้นว่า ให้พยากรณ์ตนเองว่าได้เข้าไปปฏิบัติถึงพระธรรมชั้นโสดาบันแล้วหรือไม่ ?

โดยเหตุที่ผมได้เคยไปเข้าปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานที่สำนักวัดมหาธาตุ และยังเจริญวิปัสสนาเนือง ๆ อยู่ที่บ้าน จึงมีผู้มาเล่าให้ฟังว่า ขณะนี้ตามสภากาแฟแถวบางบางลำภูมีผู้ถกเถียงกันถึงการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน สงสัยกันต่าง ๆ นานา รวมตลอดทั้งปัญหาว่าสมัยนี้จะมีพระอรหันต์หรือ ? ทั้งนี้เนื่องจากหนังสือพิมพ์ได้ลงข่าวกล่าวขวัญถึงการเจริญวิปัสสนา ขอเรียน

ว่าสำนักวิปัสสนากรรมฐาน ณ วัดมหาธาตุปัจจุบันนี้เดิมท่านเจ้าคุณภาวนาภิรามเถร (พระอาจารย์สุข แห่งวัดระฆังโฆสิตาราม) เป็นพระอาจารย์สอนประจำองค์แรก (ดูหนังสือวิปัสสนาสาร ปีที่ ๑ เล่มที่ ๒ หน้า ๒) และสำนักวัดมหาธาตุนี้ ได้ดำเนินการสอนตามมหาสติปัฏฐานสูตรโดยแท้ ดังที่ท่านเจ้าคุณภาวนาโกศลเถร (หลวงพ่อวัดปากน้ำ) ได้เขียนไว้ว่า "ฯลฯ เข้าปฏิบัติวิปัสสนาตามแบบแผนที่วัดมหาธาตุสอนอยู่ในปัจจุบันนี้ ยืนยันได้ว่า การปฏิบัติแบบนี้ถูกต้องร่องรอยในมหาสติปัฏฐานสูตรทุกประการ" (ดูหนังสือวิปัสสนาสารปีที่ ๑ เล่มที่ ๓ หน้าต้น)

ส่วนปัญหาว่าในปัจจุบันนี้จะมีพระอรหันต์ หรือพระอริยบุคคลขึ้นได้หรือไม่นั้น ควรอ่านหนังสือมิลินทปัญหาเล่ม ๑ หน้า ๔๒๑—๔๓๐ ว่าด้วย "**สัทธรรมอันตรธานปัญหาที่ ๗**" ซึ่งมีใจความว่า พระเจ้ามิลินท์ฯ ตั้งปัญหาว่า พระพุทธองค์ตรัสกับพระอานนท์ว่า "พระสัทธรรมของตถาคตจะตั้งอยู่นานประมาณกำหนดห้าพันปี" แล้วก่อนเข้าสู่พระปรินิพพานทรงตรัสกับสุภัททะปริพพาชกว่า "แม้ภิกขุอันเป็นโอรสของตถาคตนี้ มีศรัทธาปฏิบัติเป็นสัมมาปฏิบัติอยู่ได้ตราบใด โลกจะได้สูญจากพระอรหันต์หามิได้" ดังนี้ความมิขัดกันหรือ ? พระนาคเสนได้ตอบอธิบายว่าความไม่ขัดกัน ซึ่งความจริงพระองค์ตรัสกับพระอานนท์ว่า "ถ้าภิกษุณีไม่บวช พระสัทธรรมจักตั้งอยู่ได้หลายพันปีนักหนา กาลนี้พระสัทธรรมจักตั้งอยู่ได้เพียงห้าพันปีเท่านั้น" พระนาคเสนเห็นว่าความนี้หมายถึงพระสัทธรรมที่จะเสื่อมไปโดยพระองค์มิได้ตรัสห้ามปรามการตรัสรู้มรรคผล จึงได้ตรัสกับสุภัททะในภายหลังว่า "ถ้าบุคคลตั้งใจปฏิบัติเป็นสัมมาปฏิบัติอยู่ตราบใดแล้วพระอรหันต์ก็ไม่ขาดจากโลกตราบนั้น" พระพุทธฎีกาทั้ง ๒ จึงไม่ขัดกัน พระพุทธฎีกา

แรกหมายถึงการกำหนดให้รู้ว่าพระไตรปิฎกจะตั้งมั่นไปถ้วนห้าพันพระวัสสา ส่วนพระพุทธฎีกาที่ ๒ หมายถึงการกำหนดข้างปฏิบัติวิปัสสนาธุระต่างหาก ตามเนื้อความที่กล่าวมานี้ก็สรุปได้ว่า อาจเกิดมีพระอรหันต์ขึ้นได้ในปัจจุบันนี้และต่อ ๆ ไปไม่มีกำหนดระยะเวลาตายตัว

อนึ่ง ปรากฏในหน้าหนังสือพิมพ์เนือง ๆ ว่า ผู้เจริญวิปัสสนากรรม-ฐานสำเร็จแล้วอาจเศกข้าวสารให้เป็นกุ้งและอาจเศกผู้หญิงโสดให้มีบุตรได้ ซึ่งทำให้คนทั้งหลายเข้าใจผิด คิดว่าผู้เข้าปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานมุ่งหวังจะมีอิทธิฤทธิในทางปาฏิหาริย์ต่าง ๆ แท้จริงนั้นกรรมฐานมี ๒ อย่าง คือ เจริญสมถะภาวนา กับ เจริญวิปัสสนาภาวนา ตามที่อธิบายไว้ในหนังสือทางไปนิพพานของเจ้าคุณอุดมวิชาญาณเถร ที่กล่าวถึงข้างต้นมีใจความว่า การเจริญสมถะกรรมฐานมีบัญญัติเป็นอารมณ์ เป็นจุดหมายปลายทางไปพรหม-โลก ซึ่งเป็นเรื่องของโลกียวิสัยอันอาจทำให้เกิดอิทธิฤทธิ์ได้ส่วนการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานมีรูปนามเป็นอารมณ์ ซึ่งเป็นเรื่องของโลกุตตระ มีจุดปลายทางไปพระนิพพานต่างหาก มิได้หวังในอามิสใดๆ การปฏิบัติกรรมฐานได้สมาธิแล้ว ผมเข้าใจว่าไปแยกกันที่เกิดภาพนิมิตรปรากฏขึ้นระหว่างภาวนาอยู่นั้น เมื่อผ่านนิมิตรและภาวนาต่อไปจนเข้าถึงพระธรรมขั้นพระอริยบุคคลแล้วย่อมจะละอุปกิเลส ไม่แสดงอิทธิฤทธิ์ "**สาเถยยะ**" อย่างไร เช่นเรื่องพระบิณโฑภารทวาชะกับบาตรจันน์แดง ซึ่งพระพุทธองค์ทรงติเตียนการแสดงปฏิหาริย์ไว้ แต่ผู้สำเร็จทางฌาณสมาบัติผ่านสมถะกรรมฐานมานั้นอาจแสดงปฏิหาริย์เศกเป่าอะไร ๆ ได้ตามโลกีย์วิสัย ซึ่งในเรื่องบุตรถือกำเนิดจากหญิง

โสตโดยมิได้ต้องเสพย์เมถุนกรรมกับผู้ชาย หรือเรื่องกุ้งถือกำเนิดขึ้นมาเอง ควรอ่านเรื่อง "**คัพภาวักกันติปัญหาที่ ๖**" ในหนังสือมิลินทปัญหา ซึ่งพระนาคเสนยกตัวอย่างพระสุวรรณสามถือกำเนิดจากนางปาริกาดาบสินีเป็นกรณี "ปฏิสนธิด้วยอาราธนาเชื้อเชิญ" โดยพระฑุกุลฤาษีเอาหัวแม่มือขวากดลงที่นาภีของนางเท่านั้น ส่วนเรื่องกุ้งนั้นอาจถือกำเนิดในสังเสทชะตระกูลก็ได้ ผมขอเล่าเรื่องขบขันให้ฟังสักเรื่องหนึ่ง คือเมื่อผมกลับจากไปปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานที่วัดมหาธาตุมาถึงบ้านก็มีผู้มาอ้อนวอนขอให้หลับตาดูเลขท้ายสลากกินแบ่ง ซึ่งเมื่อได้ปฏิเสธไปแล้วกลับหาว่าที่ผมไปเจริญวิปัสสนามานั้นคงเหลวไหลไม่ได้ความทั้งสิ้น นอกจากนั้นยังมีมิตรสหายมาถามว่าที่หลับตาภาวนาปรากฏ "นิมิต" เป็นภาพพระพุทธรูปนั้นเหมือนฝันใช่ไหม ? ผมได้บอกเขาว่าผมนั่งภาวนาอยู่ตลอดเวลา มิใช่นั่งหลับอะไรเช่นนั้นดอก ในหนังสือวิถีแห่งการเข้าถึงพุทธธรรมของพระพุทธทาสอธิบายนิมิต เปรียบเทียบกับคำว่า อิมเมยิเนชั่น ของฝรั่ง ซึ่งว่าเห็นจะตรงกับคำว่า **มโนคติภาพ** หรือภาพแห่งความรู้สึกที่มันสร้างขึ้นเองโดยไร้เจตนา ขอให้เขาผู้นั้นไปอ่านและศึกษาหนังสือเล่มนั้นจะให้ประโยชน์มิใช่น้อยเลย

นายแพทย์ผู้หนึ่งอธิบายเรื่องจิตในหนังสือชาวพุทธ ได้กล่าวถึง "นิมิต" ที่ปรากฏแก่ผู้ปฏิบัติกรรมฐานนั่งหลับตาภาวนาอยู่นั้นว่า ในวิทยาการแพทย์แบ่งความสำนึกออกเป็น ๒ ชนิด คือ "จิตสำนึก" (คอนเชียลไมนด์) กับ "จิตใต้สำนึก" (สับ—คอนเชียส) จิตใต้สำนึกคือ เมื่อสิ่งใดมากระทบประสาท เช่น จักขุปสาท (ตามองเห็น) หรือโสตปสาท (หูได้ยิน) เป็นต้น ภาพหรือเสียงก็ไปบันทึกอยู่ในสมอง แม้เจ้าตัวจะลืมหรือไม่สนใจ

ก็ดี ภาพหรือเสียงนั้นก็อาจมาปรากฏขึ้นเองในขณะหลับตาหรือบางท่านว่าขณะจิตขึ้นสู่ภวังค์ ทางปฏิบัติกรรมฐานเรียกขานว่า "นิมิต" บันทึกภาพหรือบันทึกเสียงนี้อาจกลับภาพหรือผสมภาพได้ด้วยความสามารถของจิตเรียกว่า "สร้างมโนภาพ" (อิมแมยิเนชั่น) เท่ากับความจำนั้นได้จัดสรรเปลี่ยนแปลงไป (เม็มมอรี–รีอารเรนย์) และมโนภาพนี้อาจเกิดขึ้นภายในสมองเองโดยเจ้าตัวมิได้สำนึกก็เป็นได้.

พิมพ์ที่โรงพิมพ์มงคลการพิมพ์ ๑๐๑ ถนนตานี บางลำพู พระนคร
นางจำรัส อ่องจริต ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา ๒๕๑๐ โทร. ๒๗๓๖๓